

Sadi'nin Gülistan'ında Hayvan Teşbih ve Temsilleri*

YUSUF BABÜR **

Various Animal Analogy and
Representations in Sadi's Gulistan

Ö Z E T

İnsan, var olduğundan beri eşyayı ve tabiatı anlayıp anlatma gayreti içerisinde olmuştur. Bunun için, bilinenlerden hareketle bilinmeyen anlamlandırmaya ve adlandırılmaya çalışmıştır. İnsanoğlu gibi hayvanlar da çeşitli özellikler ve güdülerle yaratılmıştır. İnsan, yaratılışından beri hayvanlarla iç içedir. Onlardan özelliklerine göre istifade etmiş, bir kısmından da uzak durmuştur. İnsan, binlerce yıldır birlikte olduğu bu varlıkların neredeyse bütün özelliklerini kavramıştır. Mitolojik pek çok anlatıda hayvanlara yer vermiştir. Yeni varlıkları ve eşyayı adlandırırken ya da tanımlarken onları hayvanlara teşbih ederek daha anlaşılır kılmıştır. Bu hayvan teşbihleri, zamanla gelişerek belagat unsuru hâline gelmiştir. Fars edebiyatının XIII. yüzyıldaki meşhur müelliflerinden olan Sadi-yi Şirazi de hayat tecrübelerini nükteli şekilde anlattığı Gülistan adlı eserinde bu edebî sanatlardan sıkça yararlanmıştır. Sadi, hayvanlara dair teşbih ve teşbihe pek çok örnek vermiştir. Osmanlı Klasik dönem şairleri de hayvan teşbih ve temsilleriyle süslü sayısız şiir kaleme almıştır. Öyle ki hayvanların olay kahramanı olarak kullanıldığı müstakil eserler dahi kaleme alınmıştır. Bu çalışma, söz konusu verilerin ışığında çeşitli milletlerin mitolojik anlatılarında yer alan hayvanlara dair teşbih ve temsilleri ele almıştır. Gülistan'da geçen hayvanlar tasnif edilerek başlıklandırılmış ve bu hayvanların edebiyatta değinilen özelliklerinden bahsedilmiştir. Ayrıca; birer mazmun olarak kullanılan bu hayvanlar hakkında divan şiirinden örnekler verilmiştir. Ardından Sadi'nin Gülistan'daki örnekleri ele alınmıştır.

ABSTRACT

Human beings have been trying to understand and explain things and nature since their existence. For this reason, he tried to make sense of the unknown and to name it by referring to the known. Like human beings, animals are created with various characteristics and motives. Human has been intertwined with animals since his creation; he has used them according to his characteristics, while he has shunned some of the animals. Man has grasped almost all the features of these beings he has been with for thousands of years. Many mythological narratives have featured animals. In naming or describing new beings and objects, he also made them more comprehensible by likening them to animals. These animal similitudes have evolved over time and become an element of eloquence. Sadi-yi Shirazi, one of the famous writers of Persian literature in the XIIIth century, frequently benefited from these literary arts in his work Gulistan, in which he narrated his life experiences in a witty way. Sadi has used numerous examples of analogy related to animals. Poets of the Ottoman Classical period also wrote numerous poems decorated with animal similitude and representations. Even works where animals are used as protagonists have been written. This study dealt with the description and representations of animals in the mythological narratives of various nations in the path shown by these data. The animals in Gulistan were classified and titled and the characteristics of these animals used in literature were mentioned. In addition, examples of these animals used as

* Makalenin Geliş Tarihi: 11.02.2020 / Kabul Tarihi: 10.05.2020.

** Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, (yusuf_babur@hotmail.com), Orcid Id: 0000-0001-7560-021X.

metaphorical statements are given from the Divan poetry. Later, Sadi's examples in Gulistan were discussed.

ANAHTAR KELİMELEER

Divan Şiiri, Sadi-yi Şirazi, Gulistan, Hayvan Teşbih ve Temsilleri, Mitolojik Anlatılarda Hayvanlar..

KEYWORDS

Divan Poetry, Sadi-yi Şirazi, Gulistan, Animal Analogy and Representations, Animals in Mythological Narratives.

Giriş

Bilinmeyi adlandırma ve onun özelliklerini belirleme işi, bilinenlerden hareketle teşbih yoluyla yapılır. Soyut fikirleri karşı tarafa daha etkili ve anlaşılır şekilde aktarabilmek için bu fikirlerin daha somut hadiselere benzetilerek izah edilmesi, sık başvurulan bir yoldur. Bu noktada teşbih, istiare, teşhis ve intak gibi söz sanatları devreye girmektedir. Fikir ve ifadesinin anlaşılır ve etkili olmasını isteyen insan, çeşitli şekillerde yararlandığı hayvanların yaratılış özelliklerini benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Bir insanın iri, kaba ve güçlü olduğunu daha etkili şekilde anlatmak için “ayı gibi” ifadesi kullanılır. Güçlü ve tuttuğunu koparan bir insan “aslan gibi”dir. Çok çalışan ancak yine de itibar görmeyen birisi “eşek gibi” veya “it gibi” çalışmaktadır. Özgürlüğünden vazgeçmeyen, minnet etmeden yaşayan ve tecrübe sahibi biri “kurt gibi”dir. İşini sinsice halleden biri “tilki gibi” kurnazdır. Unutkan insan, “balık hafızalı”dır. Soğuk karakterli ve zararlı birinden “yıldandan çiyandan kaçır gibi” kaçırır gerekir. Masum, güzel ve nahif biri “ceylan gibi”dir. Fert ve cemiyet yararını gözeterek sürekli çalışan biri “balarısı gibi” veya “karınca gibi” üretken kabul edilir. Bunlara benzer pek çok örnek vermek mümkündür. Görülüyor ki hayvanların yaratılış özellikleri, teşbih unsuru olarak sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Bu gibi teşbih ve temsilleri sadece dinî tasavvufi konulu hikâyelerle sınırlamak yanlış olacaktır. Özellikle baskıcı yönetimlerin hâkim olduğu dönemlerde fablların ve teşbihe dayalı eserlerin yaygınlaşması dikkat çekmektedir. Baskıcı yönetim döneminin âlimleri, yöneticilere doğrudan söyleyemedikleri şeyleri; genellikle tahkiye ederek teşbih, teşhis ve intak yoluyla dile getirmiştir. Yani bu, aynı zamanda fikrin dile getirilebilmesi için de sıkça kullanılan bir tavır olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hayvanların da insanlar gibi topluluk olduğu ve Allah'ın huzuruna çıkarılacakları, ayetle sabittir.¹ Ayrıca hayvanların, insanoğlunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaratıldıklarına dair ayetler de mevcuttur.² Sütlerinden, etlerinden faydalanmak³ ve yük taşımak⁴ için yaratıldıkları da yine ayetlerde açıkça ifade edilir. Buradan hareketle hayvanların farklı özellik ve karakterlerde yaratıldığı aşikârdır.

İnsanoğlu, hayvanlardan bazılarını avlayıp yemiş, bazılarını evcilleştirip kendisine yardımcı ve yoldaş olarak kullanmış, bazılarında da uzak durmuştur. Bu ayrımı yaparken hayvanların yaratılış özelliklerini ve içgüdüsel karakterlerini dikkate almıştır. Şöyle ki daha uysal olan koyun, ceylan, öküz gibi hayvanları evcilleştiren insan; fil, deve, at ve eşek gibi hayvanları da evcilleştirip fiziksel güçleri ve yetenekleri oranında taşımacılıkta kullanmıştır. Akrep, yılan, kurt, aslan ve kaplan gibi vahşi hayvanlara da mesafeli durmuştur.

Özellikle Hint-İran sahasında yazılmış didaktik eserlerde hayvan teşbih ve teşhisleri sıkça görülür. *Kelile ve Dimne* (Alpay 2009) gibi fabl örnekleri, hayvan kahramanlar üzerinden hikâyeye edilmiştir. Beydaba, hayvanların özelliklerine göre onları teşhis etmiştir. Attar, *Mantıku't-tayr* (Çiçekler 2006) adlı eserinde; kuşların, kendilerine padişah belledikleri Simurg'a doğru Hüdhüd önderliğinde yola çıkmalarını anlatır. Aslında Attar'ın bahsettiği şey, ruhun tekâmülü ve katettiği merhalelerdir. Attar'ın bir diğer eseri olan *İlahiname*'de (Özburun 2013) çeşitli fabl örneklerine ve hayvan teşbihlerine rastlanır. Attar'ın *Esrarname*'sinde

¹ / وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ / Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet (hepsi) toplanıp rablerinin huzuruna getirileceklerdir (En'am 38).

² / وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةٌ وَفَرَشَاءُ كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ / Hayvanlardan yük taşıyanları ve tüyünden sergi yapılanları da (yaratan O'dur). Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden yiyin; şeytanın ardına düşmeyin; şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır (En'am 142).

³ / وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً لِكَيْذَلِكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ / Sizin için hayvanlarda da alınacak ders vardır. Size onların karınlarında oluşan nesneden içiriyoruz; onlardan sağladığınız başka birçok fayda da var, etleriyle besleniyorsunuz (Müminun 21).

⁴ / وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفَالِكِ تَحْمِلُونَ / Onların (hayvanların) üzerinde ve gemilerde taşıyorsunuz (Müminun 22).

(Kanar, 2013) de aynı durum söz konusudur. Mevlana, *Mesnevi*'sinde (Karaismailoğlu 2015) hem hayvanları konuşTURarak ders verir hem de hikâye ettiği hadiselerde anlatımı etkili kılmak için hayvanlar üzerinden teşbihe başvurur. Hakeza, Molla Cami'nin *Baharistan*'ında da (Gençosman 1963) hayvan teşbih ve temsillerine rastlamak mümkündür.

Çalışmanın çıkış noktası, Şirazlı Sadi'nin meşhur eseri *Gülistan*'daki hayvan teşbih ve temsillerinin tek tek tespit edilmesi isteğidir. Klasik edebiyatın kaynaklarından Kur'an-ı Kerim'den çokça istifade edilmiştir. Bunun yanında mitolojik anlatılarda hayvanlara dair anlatılardan yararlanılmıştır. Divan şairlerinin beyitlerinden hayvan motifleri üzerine örnekler verilmiştir ki pek çok hayvan mazmun hâlinindedir. Ardından da Sadi'nin eserinde geçen hayvan teşbih ve temsilleri sıralanmıştır.

I. Bazı Mitolojik Anlatılarda Hayvanlarla İlgili Teşbih ve Temsillere Örnekler

Milletlerin ve medeniyetlerin tarihine bakıldığında da hayvan teşbih ve temsillerine rastlamak mümkündür. Hatta mitolojik anlatılarda milletlerin atalarını hayvanlara bağlaması söz konusudur. Bunlardan en bilineni kurttur. Üstün bir soyun ortaya çıkmasında Tanrısal bir niteliğe sahip olan bozkurt, Tanrı'nın oğlu fonksiyonunu üstlenmiş ve Türklerin ilk ecdadı gibi Tanrı'nın misyonunu yerine getirmiştir. Türklerin destanlarında bozkurt tarafından beslenip büyütülen çocuğun, Türk devletinin başına geçmesini görmek mümkündür. Türeyiş destanında Gök Tanrı'nın kurt suretinde gelip padişahın kızlarıyla evlenmesi ve yöneticilerin bu soydan gelmesinden bahsedilir. Çin'in elinden kurtulmayı başaran bir avuç Türk'e bir bozkurt yol gösterir ve onları Ergenekon ovasına ulaştırır. Oğuz Kağan, destanda tarif edilirken "Ayakları öküz ayağı gibi, beli kurt beli gibi, omuzları samur omuzu gibi, göğsü ayı vücudu gibi idi." şeklinde nitelendirilir (Bayat 2017: 103-120). Kısaca bozkurt; farklı milletlerde olduğu gibi Asya milletlerinin de başat sembolü sayılır, kutsaldır, Gök Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi pozisyonundadır.

Türklerin yazılı ilk eserlerinden olan *Kutadgu Bilig*'de de (Arat 2008) hayvan teşbih ve temsillerine sıkça rastlanır. Ögdülmiş'in bir

kumandanda olması gereken özellikleri hükümdara bildirdiği kısımda ise oldukça dikkat çekici teşbihlere rastlamak mümkündür:

Kerek sü başına bu birkaç kılık
Yağıkaya yüz ursa bu tüzse yorık (2309)⁵

Yağıda kör arslan yüreki kerek
Karıştıktaki esri bileki kerek (2310)⁶

Tonguz teg titimlig böri teg küçi
Adıglayu azgır kutuz teg öçi (2311)⁷

Yana açlı bolsa kızıl tilkü teg
Titir bugrası teg kör öç sürse keg (2312)⁸

Sagızganda sakrak kerek tutsa öz
Kaya kuzgunu teg yırak tutsa köz (2313)⁹

Uluğ tutsa hamyet kör arslanayu
Ügi teg usuz bolsa tünle sayu (2314)¹⁰

Bu yanglar bile er yağıcı bolur
Yağıcı bolur hem yarağcı bolur (2315)¹¹

Hitit anlatılarına göre; “fırtına tanrısı” ile “yılan İlluianka” kavgaya tutuşurlar ve yılan İlluianka, fırtına tanrısını yener. Fırtına tanrısı, diğer tanrılardan yardım alarak yılanı öldürür (Karauğuz 2015: 51-52). Eksik bir tablet metninde “... öküz, koyun, gökyüzü, insan ruhu geldi. Eğer o, dağdaysa arı onu getirsin ve yerine koysun. Fakat o ovadaysa arı onu getirsin ve onu yerine koysun. Ekilmiş olan tarladan, arılar onu getirsin ve yerine koysun. Arılar üç ya da dört günlük geziye çıksın ve beni buraya

⁵ Düşmana karşı sefere çıkıp orduyu idare edebilmek için kumandan şu birkaç niteliğe sahip olmalı.

⁶ Onun yüreği savaşta aslan yüreği gibi, dövüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalı.

⁷ O, domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalı.

⁸ Aynı zamanda kızıl tilki gibi hilekâr olmalı, deve aygırı gibi kin ve öç gütmeli.

⁹ Kendini saksağandan daha ihtiyatlı tutmalı, gözünü kaya kuzgunu gibi uzaklara çevirmeli.

¹⁰ Arslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı, baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmeli.

¹¹ İnsan bu niteliklerle savaşçı olur; savaşçı olur ve işinin ehli olur.

getirsin. Eğer o, deniz yönünde ise ördek onu getirsin ve onu yerine koysun. Fakat o nehir yönündeysen huuala kuşu onu getirsin ve onu yerine koysun. Gökyüzündeki kartalın pençeleri onu getirsin. Arzusu, kanatlarıyla kamçılanmış olsun. Keçi, boynuzlarıyla vursun; koyun, vursun. Anaç koyun, burnuyla vursun..." (Karauğuz 2015: 63) ifadeleri yer alır. Hitit anlatılarından birinde; ülkedeki kuraklık ve bereketsizlik, fırtına tanrısının dikkatini çeker. Bunun sebebi, oğlu Telipinu'nun kayıp oluşudur. Güneş tanrısı, Telipinu'nun bulunması için hızlı kartalı görevlendirir. Kartal, arama yapar ancak Telipinu'yu bulamaz. Sonra fırtına tanrısı, arama için arıyı görevlendirir (Karauğuz 2015: 66-68). Bir başka anlatıda ise güneş tanrısı, gökyüzünden aşağıya bakar ve semiz bir ineği çayırdan otlarken görür. Şehvetini ineğin üzerine fırlatır. Güneş tanrısı, genç bir adam olarak yere iner ve inekle birleşir. İnek birkaç ay sonra iki ayaklı bir varlık doğurur. İnek, güneş tanrısına "Şimdi senden soruyorum; buzağım dört ayaklı olmalıydı. Niçin ben, iki ayaklı bir şey doğurdum?" der ve ardından inek, ağzını bir aslan gibi açarak çocuğu yemek ister. Güneş tanrısı, insan suretine girerek çocuğun yanına varır ve çocuğun eline bir asa almasını ve rüzgârlarla yolculuk etmesini söyler. Çocuğun etrafında kuşlar, kartallar ve yılanlar gezinir (Karauğuz 2015: 156-158).

Hurri dininde, Hurri (gece) ve Sarri (gündüz) adlı boğaların en büyük erkek ve kadın tanrının yanında yer almış olduklarına inanılır. Bu ikiz boğaların, Göktanrı'nın arabasını çeken boğalar olabileceğine işaret edilmektedir (Yörükan 2018: 139-140).

Mezopotamya mitolojisinde hayvanlara dair teşbih ve temsiller oldukça fazladır. Aslan-ejderha şeklinde tasvir edilen yaratık, tanrı İşkur'un hayvanıdır. Boğa ise çatal şimşekli bir asası olan tanrıyı temsil eder. Aslan, birçok Mezopotamya tanrısını temsil eden hayvandır; Ningirsu, Ninlil, İştar ve Damkina bunlardan birkaçıdır. At, milattan önceki dönemlerden beri güneş tanrısı Şamaş'ın hayvanıdır. Köpek, tanrıça Gula'nın simgesidir. Kaplumbağa ve keçi-balık, su tanrısı Enki'nin hayvanıdır. Bunlara benzer pek çok hayvan, tanrıların simgesi ve temsilcisidir (Black ve Green 2003: 203-204). Mezopotamya mitolojisinde Labbu adlı dev bir ejderhadan bahsedilir. İnsanlara zarar veren bu yaratık, kilometrelerce uzunluktadır. Deniz altında gider, gökte uçar,

insanlara ve hayvanlara zarar verir. Sonunda tanrılar tarafından yok edilir (Bottero ve Kramer 2017: 527-533).

Derketo, Babil'de tapılan ve belden aşağısı balık şeklinde tasvir edilen bir bereket tanrısıdır (Yörükkan 2018: 70).

Sümerlerin Gilgamiş anlatısında Enkidu'dan bahsedilir. Gilgamiş, halkı durduk yere savaflara sokunca halk tanrılara yakarır. Tanrılar, kilden Enkidu isimli bir yaratık yapar ve Sümer diyarına gönderir. Dünya yaşamından habersiz Enkidu, hayvanlarla birlikte otlaklarda yaşar, hayvanlar gibi davranır. Gilgamiş, ona bir fahişeyi musallat eder ve Enkidu altı gün yedi gece boyunca bedensel haz ile meşgul olur. Sonunda ayaklanıp hayvanların arasına karışmak istediğinde hayvanlar Enkidu'dan kaçır çünkü Enkidu insan olmuştur. Endiku ile birlikte çeşitli maceralara atılan Gilgamiş, ölümün çaresini aramaya girişir. Ölümü geciktirecek bir bitki bulmuşken bitkiyi bir su yılanına kaptırır. Gilgamiş, başka bir macerasında gökyüzü boğasıyla¹² savaşıır (Bauer 2015: 93-96). Nanna-Sin'in gökyüzünde bir kayıkta dolaştığı düşünülür; Tanrı Ucu, dört mitolojik hayvanın koşulduğu iki tekerlekli bir araba sürer; İnanna'yı yedi köpek götürür. Gezegenler ve yıldızlar, Nanna-Sin'in gözetimindeki inekler ve boğalar olarak düşünülmüştür (Kramer 2001: 13).

Eski Mısır anlatılarına göre yeni ölen bir insanın ruhu Horus'un huzuruna çıkar. Ruh, hayatı boyunca ettiği iyilikleri Horus'a anlatır. Osiris ise ruhun kalbini çıkarıp terazinin bir kefesine koyar. Kefenin diğerine de bir kuş tüyü konur. Terazinin dengesi Tot tarafından kontrol edilir. Kalp tüyden daha hafifse ruh, Osiris'in krallığında rahatça yaşar. Kalp tüyden daha ağırsa ruh günahkârdır. Hemen orada bekleyen çakal, o ruhun kalbini ve mumyayı yer ve o kişi ölü olarak kalır (Rosenberg 2017: 258-259). Tanrıça İsis, kocası Osiris'ten olma çocuğu Horus'u yedi yardımcı akreple birlikte muhafaza etmektedir. Bu akreplerden üçünün yardımıyla İsis ve oğlu Horus, kimsenin bilmediği gizli bir yere gider. İsis, oğlunu orada büyütür. (Rosenberg 2017: 266). Mısır mitolojisinde tanrı Osiris'in kardeşi Seth tarafından öldürölüp on dört parçaya bölündüğü

¹² Boğa mitinin menşeinin Sümerler olduğu kabul edilir. Boğa, üreme ve çoğalmanın sembolüdür, şekliyle de gökteki boğa burcunu temsil eder. Boğanın böğürmesi, gök gürültüsünü sembolize eder. Artemis şenliklerine de boğa güreşi ile başlanırdı (Beğenç, 1974:73-74)

ve daha sonra karısı İsis tarafından parçalarının birleştirildiği anlatılmaktadır. Osiris'in on dört parçasından biri olan cinsel organı, Nil nehrine atılınca bir balık tarafından yutulduğu öne sürülmektedir. Bu nedenle balıkların Mısır dininde kutsal canlılar arasında gösterildiği belirtilmiştir (Narçın 2012: 47-48). Mısır tanrılarında olan Amon, koç başlı kabul edilir ve koç ile temsil edilir (Yörükân 2018: 289). Mısır'ın kutsal boğası ve bir bereket simgesi olarak algılanmış olan Apis, boynuzları arasında bir güneş diski ile Nil deltasında Buto denen yerin koruyucu tanrıçasının amblemini taşıyan kutsal bir varlıktır. İsis'in onu bir şimşek çakmasından hamile kalarak doğurduğuna inanılır (Yörükân 2018: 312).

İbrani mitlerinde hayvanlar ve onların yaratılış özelliklerine rastlanır. Anlatıya göre Nuh Peygamber, Aden bahçesinden aldığı asma fidanını Ararat Dağı'nın zirvelerinden biri olan Lubar'a diker. Aynı gün asma meyve verir. Nuh Peygamber, bunlardan şarap yaparak içer ve sarhoş olur. Düşen meleklerden biri olan Samael, Nuh'un yanına gelerek ne yaptığını sorar. Asma meyvelerinin tatlı olduğunu ve bunlardan şarap elde edildiğini öğrenen Samael, Nuh'tan asma bahçesinin yarısını ister. Nuh ve Samael bahçeyi paylaşır. Samael, Nuh'a "Sana zarar vermemem için benim tarafıma asla geçme!" diyerek kendi tarafındaki asmaların altına bir kuzu öldürüp gömer. Sonra da aslan, maymun ve domuz öldürerek asmaların altlarına gömer. Böylece asma fidanları 4 hayvan kanıyla beslenir. Bu durumda, şarap içmeden önce kuzu gibi olan biri, ondan biraz içince kendini aslan kadar kuvvetli hissedecektir; gerekenden fazla içtiğinde domuz gibi üstünü başını kirletecek; çok fazla içtiğinde ise bir maymun gibi yalpalayacak ve aklını kaybederek Tanrı'ya küfredecektir. (Graves ve Patai 2013: 175-176).

Arap inanç ve kültüründe de çeşitli hayvanlarla ilgili inançlar mevcuttur. Bunlardan birkaçı ise oldukça belirgindir. Mesela yılan, Araplarda cinlerin kızı ya da oğlu kabul edilir. Yılan, hem korkulan hem de saygı duyulan bir hayvandır. Öldürülen bir yılan olursa, yılanın akrabası olan cinlerin intikam için insanlara saldıracağı düşüncesi vardır. Bir başka Arap inancına göre yılan, içerisinde insanların takı ve ziynet gibi hediyelerinin olduğu Kâbe kuyusunun muhafızıdır. Bu kuyuyu bekleyen yılanın sırtı siyah, karnı beyaz ve kafası oğlak başı gibidir. Yılan,

su kaynaklarının da bekçisi kabul edilir. Yılan, insanlar için bir öğretici sayılır. Araplar bir yılanı kefenleyip gömmüş ve bu âdet, İslam'dan sonra da bir müddet daha devam etmiştir (Usta 2019: 178-182). Cahiliye döneminde Arapların önem verdiği hayvanlardan biri de kargadır. Karganın ciğeriyle yapılan sürmenin gözdeki perdeyi kaldırdığına inanılır. Üzerinde karga dalağı taşıyan kimsenin şehvetinin arttığı söylenir. Karganın çeşitli yaratılış özellikleri dikkate alınmış ve Araplar tarafından kimi zaman uğurlu kimi zaman uğursuz sayılmıştır. Karga, bir kez ötünce uğursuzluk, 2 defa ötünce uğur sayılmıştır. Araplar arasında, alaca bir karganın zezem kuyusunun yerini bildirdiği rivayeti anlatılmaktadır. Aynı zamanda karga, sevgililerin ayrılmasına sebep olan, yurtları viran eden ve ölümü haber veren bir hayvandır (Usta 2019: 182-188). Çölde göçebe hayat geçiren Arap toplumu için en önemli hayvan ise deve dir. Deve hakkında sayısız anlatı ve teşbih unsuru vardır. Bazı Arap kabilelerinin İslam'ın gelişinden sonra bile deveye ibadet ettiği söylenir. Deveyle ilgili en ilginç uygulama ise "beliyye"dir. Cahiliye Arapları, ölen birinin mezarı başına bir deve bağlayıp bunu aç ve susuz bırakırdı. Bu şekilde ölen devenin diğer dünyaya gideceği ve mezardaki kişinin biniti olacağına inanırlardı (Usta 2019: 188-190).

Fars mitleri dikkate alınır sa hayvan teşbih ve temsillerinin oldukça yoğun olduğu görülür. Angra Mainyu (Ehrimen), Ahura Mazda'nın kendisine ve iyilere karşı mücade le eder. Angra Mainyu, kötülüğün temsilcisi ve savunucusu olan demonların başıdır ve tüm demonlar¹³ yuvalarının bulunduğu kuzeyin karanlıklarında yaş ar. Angra Mainyu, kertenkele yahut yılan kılığ ına girebilir. Bu şekilde kılık değiştirerek iyi

¹³ Batı dillerine demon şeklinde yerleş en sözcüğün kökeni; Grekçedeki "daimon" dur. Çeşitli dönemlerde farklı anlamlarda kullanılan bu sözcük; 1) yüksek idare mekanizmasının tesiri ve mekanizmanın bünyesindeki hamilikle, mukadderatla ve aktarıcılıkla ilgili çeşitli organizasyonlar 2) vicdan, vicdan sesi 3) düşünce formları şeklinde anlamlandırılmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu kelimeye daha farklı anlamlar da yüklenmiştir; kelime, olumlu anlamlarını yitirerek Hristiyan literatüründe "cin" ve "şeytan" anlamında kullanılmıştır. Avrupa'da papazlar, çeşitli ruhsal bozuklukların sebebini demonlar yani kötü cin ve şeytanlar olarak kabul ederek bu demonları insan bedeninden kovmanın yollarını aramıştır (Salt 2010: 146). Özellikle İskandinav söylencelerinde demonlar yani cin ve şeytanlar oldukça çeşitlenmiş ve insanlara verdikleri türlü zararlarından bahseden hikayeler anlatılmıştır (Hançerlioğ lu 2013: 100).

olan her şeyle mücadele eder. Ardvi Sura Anahita ise yeryüzündeki bütün suların tanrıçası ve kozmik okyanusların kaynağıdır. Dört at tarafından çekilen bir araba kullanır ve yaşamın kaynağı kabul edilir. Veretragna, savaşçı tanrıdır; kötülük karşısında atılgandır. Veretranga, 10 farklı hâle bürünür; güçlü bir rüzgâr, sarı kulaklı ve altın boynuzlu bir boğa, altın koşumlu beyaz bir at, yük taşıyan bir deve, erkek bir yaban domuzu, 15 yaşında körpe bir genç, bir eabil kuşu, vahşi bir koç, savaşçı bir geyik ve altın kılıç taşıyan bir adam (Curtis 2016: 16-18). Sam, oğlu Zal bebekken onu Elburz Dağı'na terk eder. Zal, burada Simurg adlı efsanevi kuş tarafından bulunur ve yetiştirilir. Ayrılık vakti geldiğinde Simurg, kendi tüylerinden üç tanesini Zal'a verir ve sıkıştığı vakit tüylerden birini yakmasını söyler; yardım için hemen orada olacağını bildirir. İlerleyen yıllarda Zal'ın Rüstem adında fil gibi kuvvetli bir oğlu olur. Rüstem'in en az kendisi kadar güçlü ve yiğit bir atı vardır. Bu atın adı Raḥş'tır. Raḥş, Rüstem'e sayısız mücadelede yârenlik ve yardım etmiştir (Curtis 2016: 57-59). Öyle ki Rüstem uykudayken Raḥş, Rüstem'e saldırmaya kalkışan bir aslanı öldürür (Curtis 2016: 71).

Hint anlatıları da hayvanlar açısından oldukça renklidir. Veda'lardaki anlatıya göre; insanın bin kafası vardır, bin gözü ve bin ayağı vardır yeryüzünün her yanını kaplar. Bütün yaratıklar ancak onun çeyreğini kaplar. Tanrılar, insanı kurban olarak sunar; insan bölündüğünde ondan atlar, diğer dişi hayvanlar, inekler, keçiler ve koyunlar doğar (O'flaherty 1996: 25). Başka bir anlatıya göre insan, tek başınayken yalnızdır. Kendini ikiye bölerek kadın ve erkek meydana gelir. Kadın "Beni kendisinden yarattıktan sonra benimle nasıl birleşebilir? Utanılacak iş! Kendimi gizleyeceğim." diye düşünür. Kadın, inek olur; erkek, boğa olup onunla birleşir. Böylece sığırlar doğar. Kadın, kısrak olur; erkek, aygır olur. Kadın, kancık olur; erkek, eşek olup birleşir. Böylece bütün tek tırnaklı hayvanlar ortaya çıkar. Kadın, keçi olur; erkek, teke olup birleşir. Kadın, koyun olur; erkek, koç olur. Böylece karnıcılara kadar bütün çiftler yaratılır (O'flaherty 1996: 30). Hint destan kahramanlarından olan Ramayana'nın şaşkıncu yanlarından biri, hayvanlarla insanlar arasında yakın bir ilişki kurmasıdır. Maymun Hanuman, büyük bir kahramandır ve Hanuman'ın yardımı olmadan Rama başarılı olamamıştır. Rama, iyiliği temsil eden güçleriyle kötülüğün karşındadır, kötülükle savaşır. İnsancıl ve akıllı hayvanlar Rama'nın

yanında yardımcı olarak yer alır (Rosenberg 2017: 519). Hindularda, buna benzer pek çok anlatım vardır. Her tanrı, kendi aracı olan bir hayvana biner ve hayvan o tanrıyı simgeler ve o hayvan görünümündedir. Vişnu, garuda kuşuna; Siva, boğaya; İndra, beyaz bir file; Ganesa, bandikuta biner (O'flaherty 1996: 48).

Çin anlatılarında sayısız hayvana rastlamak mümkündür. Ancak en belirgin olanlar ejderha ve kaplumbağadır. Çin ejderhası pek çok hayvanın karışımından oluşur. Eski Çinli yazarlar, ejderhanın; bir devenin başına, bir canavarın gözlerine, bir erkek geyiğin boynuzlarına, bir ineğin kulaklarına, bir yılanın boynuna, bir midyenin göbeğine, bir sazan balığının pullarına, bir kartalın pençelerine ve bir kaplanın ayaklarına sahip olduğunu belirtirler (Mackenzie 1996: 49). Bir zaman adalar okyanusun akıntıları tarafından sürüklenmişler, fakat adalarda oturan Taoist, bilgelerin başvurduğu, kâinatı kontrol eden her şeyin efendisi, her bir adaya sarsılmayacak şekilde durmaları için başlarıyla destek olacak üç Atlas kaplumbağası yaratmıştır. Altmış bin yılın sonunda bu kaplumbağalar başkaları tarafından serbest bırakılmıştır. Çin'de, kaplumbağanın, dinsel özellikleri de vardır. Kaplumbağa kabuğu, değişmezliğin ve saray kuşaklarıyla kullanıldığında rütbenin bir sembolüdür. Uzak Doğu'da, çok büyük efsanevi bir kaplumbağanın okyanusun derinliklerinde yaşadığına inanılır. Vücudunun ortasında bir tek gözü vardır. Her üç bin yılda bir, suyun yüzüne çıktığına ve güneşi görebilecek şekilde sırt üstü döndüğüne inanılır (Mackenzie 1996: 101-102).

Japon anlatılarında pek çok mitolojik hayvana ya da hayvan tanrıya rastlamak mümkündür. Gama-Sennin, bilge kara kurbağasıdır; ölümsüzlük ve şifa verir. Hachidai Ryu-O, Sekiz ejderha tanrısıdır, ejderha şeklindedir ve ejderhalarla yılanlara hükmeder. Ayrıca çeşitli hayvanlara olağanüstü özellikler ve birtakım karakterler yakıştırıldığı görülür. Çıyan, ölümle ilişkilendirilir ve kirlenmiş bir hayvandır. Budist Japonlar için fil, Buda'yı temsil eder. Kaplumbağa, uzun yaşam sembolüdür. Kara kurbağası, büyük bir gezgin olarak telakki edilir. Karga, hem iyi hem kötü şekilde algılanan bir hayvandır. Tek boynuzlu at olan kirin, sadece temiz yürekli insanlara görünür. Örümcekler, anlatılarda olumsuz şekilde kendine yer bulur. Shishi adlı patlak gözlü ve

kıvırcık tüylü aslan, yaramaz çocukların koruyucusu kabul edilen mitolojik bir hayvandır. Sülün, tıpkı hüdhüd kuşu gibi araştırma için görevlendirilen bir kuştur. Tanuki şeklinde adlandırılan porsuk, sihirli güçlere sahip bir hayvandır; Tanukinin bazen de keşiş kılığına girip dilendiğine inanılır. Tavşan ve timsah, aynı mitolojik hikâyede kendilerine yer bulan hayvanlardır (Askhenazi 2018: 234-251). Kappa, insanları büyüleyerek nehirlerle sürükleyip onları boğan bir su yaratığıdır. Bu yaratık maymun bedenine sahiptir ve vücudu kaplumbağa kabuğuyla kaplıdır. Çapkın kappalar, özellikle kadınları kandırıp boğar. Kim-Un Kamui, ayı tanrıdır. Bir kadın, bundan korkar ve bebeğini bırakıp kaçar. Kim-Un Kamui, kendisinin tükürük salyalarıyla bu çocuğu besler ve çocuk yaşar. Kinashut Kamui, dost canlısı bir yılan tanrıdır. Yılanların kötülüklerini engeller. Kojaku Myo-O, tavus kuşu şeklinde ilahi bir kraldır. İnsan bedenine etki eden zehirleri engellemekle görevlidir. Koma-İnu, kötü güçlerden koruyan ve tapınak girişlerine heykelleri dikilen bir çift köpek tanrıdır. Kotankor Kamui, baykuş tanrıdır; yerel bölgelerin bekçisidir. Marishi-Ten, domuz başlı savaşçıdır, Büyükeyi'nin yıldızları olarak gökyüzüne yerleştirilen yedi bilgeden biridir. Büyükeyi'nin yedi bilgesinden biri de Myogen-Bosatsu'dur, yılan ve kaplumbağa karışımı bir suretle resmedilir. Namazu, yeryüzünün altında yaşayan dev bir kedibalıdır, dünyanın bağırsakları arasında yüzdüğü zaman depremler meydana gelir. Owatatsumi-Kami, denizin altındaki bir sarayda yaşayan yaşlı bir ejderha suretinde tanrıdır; deniz kıyısında yaşayan Japonlar, onun gönderdikleri sayesinde yiyecek bulur. Repun-Kamui, açık denizlerin hükümdarı kabul edilen katil balınadır. Ryujin, ejderha kraldır, bazen de yılan formunda tasvir edilir. Shi-Tenno, budizm dünyasını kötülüklerden koruyan, dört renk ve yönle temsil edilen ve dört mistik hayvanla simgelenen semavi krallardır ki bu hayvanlar kaplumbağa, anka, kaplan ve ejderhadır (Askhenazi 2018: 301-376).

Rus mitleri de hayvan teşbih, temsil ve teşhisi noktasında oldukça zengindir. Özellikle vedmy, koldunyi ve kolduny olarak adlandırılan cadılar; kuşa, kediye, tavşana veya başka hayvanlara dönüşebilir. Bir başka Rus efsanesine göre Korkunç İvan, cadıları yakmak üzere Kızıl Meydan'da büyük bir ateş yaktırır. Ateşe atılan cadılar, saksığana dönüşerek dumanların arasından gökyüzüne doğru uçar. Bu sebeple Ruslar, saksığanların cadı olduğuna ve çocuklara zarar vereceğine inanır

(Warner 2017: 94-95). Ejderha da Rus anlatılarında kendine yer bulur ki ejderha motifinin İranlılardan alınmış olması büyük olasılıktır. Ejderha, Rus anlatılarında genellikle kötü karakterlidir. Sığırları öldürmek, çayırları ve ekinleri yakmak, suyu ve gün ışığını çalmak gibi kötü şeyler yapan ejderhalar, yiğit kahramanların kendileriyle savaştığı bir düşmandır (Warner 2017: 109-118). Rus anlatılarında bazı hayvanlara konuşabilme yeteneği ve üstün özellikler atfedilmiştir. Ayrıca bazı hayvanlar, insan kahramanların yardımcısıdır. Gri kurt, kanatlı at, kartal ya da Nogay kuşu gibi hayvanlar, insanların dünyasından ruhlar âlemine geçerken kahramanı sırtlarında taşır (Warner 2017: 119).

Yunan anlatılarına bakıldığında (Rosenberg 2017: 31-181); daha ziyade deniz canlıları, keçi ve koyun gibi hayvanların insanların etrafında yer aldığını görmek mümkündür. Pan, dağlık Arkadia'da küçükbaş hayvanların ve çobanların tanrısıdır. Hermes'in oğlu olan Pan, keçi ayaklı ve keçi kafalıdır. Daha sonraki tasvirlerde keçisakalı ve boynuzları muhafaza edilmiş ve insan yüzüne büründürülmüştür. Pan, aynı zamanda oldukça çapkındır (Necatigil 1995: 48; Yörükan, 2018: 333-336). Kartal, güneşi, ışığı ve ışıklı göklerin ilahı Zeus'u temsil eder (Beğenç 1974: 75). Zeus, gizli sevgilisi İo'yu karısı Hera'dan saklamak için İo'yu bir düveye dönüştürür. Hera durumu anlar ve durumu bilmezlikten gelerek Zeus'tan düveyi kendisine armağan etmesini ister. Hera, düveye çoban olarak dev Argos'u tutar. Ancak Zeus, oğlu Hermes'i gönderir ve Hermes, flütle Argos'u uyutup bir tavus kuşuna çevirir. Hera boş durmaz ve düve şeklindeki İo'ya bir sinek musallat eder. Sığırları "sinek tutması" bu sebeptir. Zeus, başka bir macerasında Gaia'nın en genç ve heybetli oğlu Typhon ile savaşır. Typhon, ürkütücü yüz yılan başına sahiptir (Yörükan 2018: 136-137). Hayvanlar tarafından büyütülmeye dair mitler, Yunan anlatılarında da mevcuttur. Tyro, Salmoneus'un kızıdır. Çok güzel bir kız olan Tyro, ırmak tanrısı Enipeus'a âşık olur. Poseidon, Enipeus kılığında girerek Tyro'ya yaklaşır. Tyro, bu yaklaşımdan Pelias ile Neleus adındaki ikizleri doğurur. Üvey annesi Sidero, Tyro'ya işkence ettiği için Tyro, ikizleri bir tekneye koyarak ırmağa bırakır. Çocukları ıssız bir yerde hayvanlar emzirip büyütür. İkizler büyüdükleri vakit cefa gören anneleri Tyro'yu bulur ve kötü kalpli Sidero'yu öldürürler (Necatigil 1995: 88). Hayvana dönüşme örneklerini Yunan'da da görmek mümkündür. Bir cinayet ve intikam alma hadisesi yaşanır. Bir Attika efsanesine göre

Aedon, Atina kralı Pandion'un kızıdır. Thrakia kralı Tereus ile evlenir, Itys adında bir çocuğu olur. Tereus, karısının kız kardeşi Philomele'ye sataşır, kızı kirletir, suçu anlatamasın diye de kızın dilini koparır. Ama suç gizli kalmaz ve intikam almak için iki kız kardeş, Itys'i kesip babası Tereus'un. önüne, yemek diye koyar. Tereus, cinayeti öğrenince deliye döner ve kaçan katil kadınların peşine düşer. Tam yetiştiği sırada Zeus, daha büyük felaketleri önlemek için üçünü de birer kuşa dönüştürür. Tereus hüthüt, Philomele kırlangıç, Aedon ise bir bülbül olur. Adeon, bülbül olup ondan sonra da durmadan "Itys Itys!" diye acı acı ötmeye koyulur (Necatigil 1995: 89-90). Yunan güzellik tanrıçası Afrodit, cinsel gücü yüksek olan teke üzerine binerek seyahat eder (Yörükan 2018: 37). Afrodit, Paphos şehrine giderken arabasını güvercinler çeker, kuğular ise arabasını sırtında taşır (Yörükan 2018: 73). Bellerophontes, Khimera adlı yılan kuyruklu ve kanatlı bir aslanı öldürmek için görevlendirildiğinde kendisine Pegasos adlı kanatlı at yardımcı olmuştur (Yörükan 2018: 156-157). Koroneus adlı kralın güzel kızı, sahilde gezerken Poseidon kızı görür ve kıza sahip olmak ister. Kız ondan kaçarken yardım çığlıkları atar. Athena, çığlıkları duyar ve kızı bir kargaya dönüştürerek oradan uçmasını sağlar. Kız bir daha insan olamaz ve Athena'nın kirli işlerine de bulaşır. Üstelik kendisinin onur payı da baykuşa verilir. Apollon'un da kendisine hizmet eden bir kuzgunu vardır ve beyaz renklidir. Kuzgun, Apollon'a bir haber getirir ve bu haberle öfkelenen Apollon, sevgilisini oklayıp öldürür. Sonradan büyük bir pişmanlık hisseden Apollon, haberi getiren kuzgunun rengini siyaha dönüştürerek onu cezalandırır; böylece kuzgun, kuşların arasına bir daha karışmaz. Ondan sonra da kuzgunlar hep siyah olur (Yörükan 2018: 183-187). Zeus'un karısı Hera, her konuda uyanık olmalıdır, özellikle kocası Zeus'un aşkları konusunda. Bu yüzden Hera'yı, kuyruğunda pek çok göz olan tavus kuşu temsil eder (Yörükan 2018: 220). Zeus, Suriyeli güzel Europa'yı görüp ona âşık olur. Güçlü ve beyaz bir boğa şekline girerek Europa'ya görünür. Europa, boğanın sırtına biner ve boğa şeklindeki Zeus, Europa'yı Girit adasına götürerek orada maksadına ulaşır. Bu birleşmeden Girit kralı Minos doğar (Örs 2001: 4-5).

Roma anlatıları, Yunan anlatılarıyla oldukça benzerlik gösterir. Dikkat çekici bazı farklılıklar da mevcuttur. Mesela biri şöyledir: Taht için mevcut krala rakip kabul edilen Romulus ve Remus adlı bebekler bir

sandığa koyulur ve taşkın sularının kenarına bırakılır. Sular çekilince bir kurt, bu iki bebeği bulur ve kendi sütüyle emzirerek büyütür. Bir kuş da bebeklerin ağzına küçük kırıntılar vererek beslenmelerine yardım eder (Rosenberg 2017: 184).

Kuzey Avrupa anlatılarına göre, bir gün Odin, Loki ve Hoenir adlı tanrılar karla kaplı dağlarda yolculuk ederken acıdır. Bir öküz sürüsü gören tanrılar ve öküzlerden birini kesip pişirmeye başlar. Tam pişmiş öküzü yiyeceklerken etin pişmediğini fark ederler. Etin pişmesini engelleyen ise kartal şekline girmiş bir buz devidir. Bu kartal onların kestiği öküzden istediği kadar yemek koşuluyla etin pişmesine müsaade eder. Anlatının devamında Loki, Freya adlı tanrının şahin tüylü pelerinini giyerek kartal şekline girmiş olan devlerle mücadeleye girişir (Rosenberg 2017: 340-342). İskandinavlara göre üç katmanlı dünyanın ikinci katmanı, Midgard'dır ve burada insanlar yaşar. Midgard'ın etrafı okyanusla çevrilidir ve bu okyanusta dünya yılanı Jormungard yaşar.¹⁴ Bu yılan öylesine uzundur ki okyanusun etrafını sarıp kendi kuyruğunu ısırabilir. Üç katmanlı dünyanın ekseninde kudretli dişbudak ağacı bulunur ki bu, dünya ağacıdır. Bu ağacın üçüncü kökü, on bir nehrin başlangıç noktasıdır ve burada ejderha Nidhogg ile çeşitli yılanlar yaşar; Yggdrasil adlı dişbudağın kökünü kemirir. Bu kutsal ağacın yapraklarını ise geyikler, keçiler ve sincaplar yer. Bir şahin ve kartal, bu ağacın üzerinde yuvalanmıştır. Ağaçtan damlayan tatlı reçine ile arılar bal yapar. Kutsal dişbudak ağacı, tüm canlı yaratıkları besler ve devamlılığı sağlar (Holland 2018: 26-29; Çetiner 2018: 41-44).

Kelt anlatıları da hayvanlar açısından zenginlik göstermektedir. Keltlerde kuşlar kutsaldır çünkü kuşlar, bu dünya ile öbür dünya arasında aracılık eder. (Price 2011: 77).

Kızılderililerin mitolojik anlatıları da hayvanlar ve hayvan teşbihleri açısından oldukça zengindir. Bir anlatı ise şu şekildedir: İnsanlar yeraltından geldikleri zaman sadece bitki tohumlarıyla beslenmekteydi. Yeraltından çıkışlarının yedinci gününde bir kuzgun, insanlardan bir ailenin çadırına misafir olur. Ok çantasını insanların

¹⁴ Bütün halkların efsanelerinde yılan hazinelerin ve mezarların bekçisidir. Yılan okyanusu, o uçsuz bucaksız su kaosunu, eskilerin inançlarına göre yeryüzünü çepeçevre sarıp onu yutmaya çalışan denizleri simgeler (Eliade, 2002:35).

çadırına asar. Ailenin çocukları, kuzgunun çantasındaki yaban sığırı etini görür ve etin tadına bakar. Yediklerinin ne olduğunu öğrenmeye çalışan aile, bu harika yiyeceğin ne olduğunu öğrenmek için kuzgun yurduna gider ancak kuzgunlardan hiçbir şey öğrenemez. Ardından aile kendi kabilelerinin şefine gider. Şef, çocuklardan birini köpek yavrusuna dönüştürür ve kuzgun yurdunda bırakır. Kuzgun yavrularından biri, küçük köpeği sahiplenir ve evlerine götürür. Köpek kılığındaki insan, kuzgunların gizli bir delikten geçerek bambaşka bir âleme açıldıklarını ve yaban sığırı avladıklarını, avladıkları sığırların etiyile beslendiklerini öğrenir. Çocuk, bu deliği açık bırakır ve bütün yaban sığırları çıkıp çocuğun peşine düşer. Çocuk, peşindeki yaban sığırlarıyla birlikte kabilesinin yanına gelir ve yaban sığırları etrafa yayılıp otlamaya başlar. Yaban sığırlarıyla birlikte gelen geyik ise kabiledeki yaşlı bir kadının kulübesini örten çalılara yer. Yaşlı kadın elindeki bir sopayla geyiğin burnuna vurmaya başlar ve sopadaki küller geyiğin burnunu beyazlatır. Bundan sonra geyiklerin burnu, bu olayın izi olarak beyaz kalır. Hayvanlar da arkadaşlarına eziyet edildiği için insanların etrafından ayrılır ve insanlardan uzak durur (Marriot ve Rachlin 2003: 162-172). Yine Kızılderili anlatılarına göre yaban sığırları dünyanın hâkimi olmak ister ve bu düşüncelerini insanlara bildirir. Yaban sığırları ile insanlar, birer rakip takım kurup dünyanın hâkimini belirlemek için yarışma düzenler. Kaplumbağa ve balıklar hariç tüm hayvanlar bu yarışmaya katılır. Yaban sığırlarının takımında tırnaklı hayvanlar; insanların takımında ise köpek, kartal ve atmaca gibi hayvanlar yer alır. Sonunda atmaca, yaban sığırını geçer ve insanların takımı yarışmayı kazanır. O günden sonra tırnaklı hayvanlar insanların avı olur, atmaca ise hayvanların en hızlı ve cesuru olarak anılır (Marriot ve Rachlin 2003: 173-178). Çapkınlık peşinde olan bir kaplumbağanın İsa tarafından oyuna getirilerek cezalandırılışı da Kızılderili anlatıları arasındadır. Yaptıklarının cezası olarak kaplumbağa, yüzü ve sırtında boyalarla karnının üstüne sürünmeye mahkûm edilmiştir. (Marriot ve Rachlin 2003: 178-182). Güneşin yeni ele geçtiği ilk dönemlerde bazı hayvanlar güneşi ister bazıları ise istemez. Gündüz hayvanları ve gece hayvanları, güneşe ne olacağına karar vermek için zar atmak ister. Yenen takım, güneşin kaderini belirleyecektir. Gündüz hayvanlarının hakemi kurt, gece takımındaki ise baykuş olur. Hayvanlar zar atarken güneş de aşağıda beklemektedir. Ayı ise yorulduğu için

makosenlerini çıkarıp bir kütükte oturur. Takımlar yenişemez ancak güneşin beklemekten canı sıkılır ve merdivenini kurarak yükselmeye başlar. Güneşin yükselmeye başlamasıyla bütün gece hayvanları kaçmaya başlar. Ayı ise telaşla makosenlerini ters giyer ve düzeltme fırsatı bulamaz. Ayı, kaçmaya başlayınca ise makosenleri ters olduğu için ördek gibi yürümeye başlar. Bu sebeple; o günden beri ayılar paytak yürür (Marriot ve Rachlin 2003: 183-186).

Aztek anlatılarında da hayvanlar kendine yer bulur. Karı koca olan iki tanrının dört çocuğu olur. Bu dört çocuk, dünyadaki nesnelere düzene koymak ve insanı yaratmakla görevlendirilir. Bu dört kardeş, gök katından su indirip içine kayman cinsinden bir balık koyar (Narçın 2012: 153-154). İspanyolların istilasına kadar Aztek ve İnkaların yaşadığı bölgede at olmadığı aşikârdır. Aztek yerlileri, hem istilaya gelmiş İspanyol askerlerini ve hem de zırhlarla bezenmiş İspanyol atlarını birer tanrı olarak görmüşlerdir. Aztekler, yaklaşık yüz yıl içinde atı tanrılaştırarak çeşitli adlarla ata tapmışlardır. At sözcüğünün karşılığı olmayınca; ona “geyik köpek”, “köpek ruhu”, “kutsal köpek”, “Amerikan geyiği” adlarını takmışlardır. Atı, devamlı köpeğe benzeterek tapınmışlardır (Narçın 2012: 38-39). Atmaca, Azteklerce tanrıların elçisi kabul edilir ve kutsal sayılır (Narçın 2012: 44). Ayrıca Axolotl adı verilen bir cins balığı kutsal kabul ederler (Narçın 2012: 47). Coxcoxtli, tropikal bir tavuktur; tanrı Macuilxochtli, bu tavuğun suretinde dünyada bulunur (Narçın 2012: 138). Jaguar, güneşi yiyen bir yeryüzü cinidir. Güneş tutulmasının sebebi jaguarın güneşi yemesidir. Beneklerinden dolayı jaguar, gecenin yıldızlı şekline benzetilir (Narçın 2012: 215). Mictlantecuhtzı'ya, ölenlerin kemiklerini korumaya alan bir tanrı şeklinde tapınır. Yarasalar, örümcekler ve baykuşlarıyla tanınan bu tanrı işini sever. Betimlendiği hayvansal varlık ise “Vahşi Köpek”tir (Narçın 2012: 256-257). Mixcoatl, “bulut yılanı” şeklinde betimlenerek kuzeydeki bütün yıldızları temsil eden bir tanrı olarak tapınır; hayvanların efendisi olarak tanımlanır (Narçın 2012: 259). Tavşan, Aztekler tarafından kutsal bir hayvan olarak betimlenir (Narçın 2012: 325).

İnka medeniyetinden günümüze kalan eserler incelendiğinde de hayvanların önemli bir yere sahip olduğunu görmek mümkündür. İnkalara ait ören yerlerinde gün yüzüne çıkmış eserlerde özellikle büyük

kedilerin, jaguar-insan melezlerinin ve başka hayvan tasvirlerinin varlığı görülmektedir (Urton 2017: 25-26). Bu ören yerlerinde ayrıca deniz kuşları ve diğer deniz canlılarıyla ilgili tasvirler de rastlanır. Ayrıca kerpiçler üzerinde yer alan çift başlı gökkuşağı yılanı süslemeleri bulunur (Urton 2017: 32). İnka yaratılış mitinde Tufan'dan sonra kalan balçıktan önce insan yaratılmış; balçıktan insan heykelleri, giyecekleri yöresel kıyafetlerin şekline ve rengine göre boyanmıştır. Ardından hayvanlar ve kuşlar, çiftler halinde yaratılarak her kuşa ayrı bir ötüş verilmiştir (Urton 2017: 57). Başka bir İnka yaratılış mitine göre insanlık beş evrede tekâmül eder. İlk evre, "wari wiracocharuna" denen insan ırkının ortaya çıktığı evredir. Wari, lama ile alpakanın çiftleşmesinden doğan melez bir hayvana verilen addır (Urton 2017: 66).

Bu anlatıların dışında hayvanlara dair sayısız mitolojik anlatı söz konusudur. dünya genelindeki anlatılar hakkında fikir sahibi olmak adına bu kadarı yeterli olacaktır.

II. Astrolojide Hayvanlarla İlgili Teşbih ve Temsillere Örnekler

1. Burçlar Kuşağındaki Takımyıldızlarıyla İlgili Tahayyüller

Heyet ilminde felek tabakalarından sonra "Felek-i Sevabit" gelir. Feleğin sekizinci tabakasında yer aldığına inanılan takımyıldızlar sabit kabul edildiğinden bunlara "sabite" denir. Eski inanışta bu sabiteler kale şeklinde tahayyül edilmiş ve bunlara aynı zamanda "burç" denmiştir. Bu burçları oluşturan yıldızların çizdiği hayali şekiller, hayvanlara benzetilmiş ve bu burçlar hayvanlarla özdeşleştirilerek isimlendirilmiştir. Bunlar: Hamel veya Kebş (Koç); Sevr veya Sûr (Boğa); Cevza veya Sevemani (İkizler); Seretan (Yengeç); Esed (Aslan); Sünbüle (Başak); Mizan (Terazi); Akreb (Akrep); Kavs veya Rami (Yay); Cedi (Oğlak); Devl (Kova); Hut veya Semek (Balık) şeklinde adlandırılır ki on iki burcun yedisi, adını hayvanlardan almıştır. Bu on iki burç, mizaçlarına göre Burc-ı Âbî (Yengeç, Akrep, Balık); Burc-ı Nârî (Koç, Arslan, Yay); Burc-ı Bâdî (Terazi, İkizler, Kova); Burc-ı Hâkî (Boğa, Oğlak, Başak) şeklinde tasnif edilir (Şentürk 1994: 131-180).

Burç denilen takımyıldızların adlandırılmasında çeşitli mitolojik hikâyeler dikkate alınmıştır. Burçları oluşturan takımyıldızların ve diğer bazı takımyıldızlarının hayvan adlarıyla anılmasına dair mitolojik anlatılar söz konusudur.

1.1. Koç (Aries, Hamel/Kebş)

İksion, Zeus'un karısı Hera'ya âşıktır. İksion'un muradına ermemesi için Zeus, Hera biçiminde bir bulut yaratır ve İksion'un o bulutla birleşmesini sağlar. Bu bulut kadın (Nephele), Kentaurların (Santorların) anası olur. Kral Aphanas, karısı Nephele ölünce İno adlı ikinci bir kadınla evlenir. Ancak İno Nephele'nin çocuklarına tahammül edemez ve bir oyunla bu çocukların kurban edilmesi için tanrılardan izin alır. Bunu kral ve rahiplere kabul ettirir. Kral, çocukları kurban etmek için yakınlardaki bir dağa götürür. Bu arada Nephele cennette olan biteni izler ve tanrılara yalvararak "altın postlu koç"u çocuklarının yardımına gönderir. Helle ve Phrixus adlı çocuklar koçun sırtına binip uçar. Gürcistan dağlarında Phrixus, Aries adlı bu koçu kurban eder ve postunu kutsal meşe ağacına asar. Bu post, Serpent adlı dev yılan tarafından korunur. Sonunda Zeus, koçu gökyüzüne alır (Örs 2001: 1-3).

1.2. Boğa (Taurus, Sevr)

Mitolojik söylentiye göre; Hyades'in kendisinden büyük bir erkek kardeşi vardır ve onun adı da Hyas'tır. Cesur bir avcı olan Hyas, bir gün bir aslan tarafından öldürülmüştür. Kardeşini çok seven Hyades'in dinmek bilmeyen acıları tanrıları etkilemiştir. Tanrılar, bu kardeşlere merhamet ederek onları gökyüzündeki yıldızlar arasına yerleştirmiştir (Örs 2001: 4-7; Çaycı 2002: 97-98).

1.3. Yengeç (Cancer, Seretan)

Bir rivayete göre Avcı Orion, devasa bir yaratık olarak topraktan yani Gaia'dan; Hesiodos'a göre ise Poseidon'un Minos'un kızı Euryale'den edindiği bir oğuldur. Şımarıklığının cezasını çekmek üzere Orion (Cabbar Kulu) takımyıldızına dönüştürülmüştür. Bir başka rivayete göre ise Orion, Artemis tarafından ya da Artemis'in musallat ettiği bir akrep

tarafından öldürülür ve akrep, mükâfat olarak Scorpion takımyıldızına dönüştürülür (Örs 2001: 23-25; Yörükân 2018: 130).

1.4. Akrep

Bir rivayete göre Avcı Orion, devasa bir yaratık olarak topraktan yani Gaia'dan; Hesiodos'a göre ise Poseidon'un Minos'un kızı Euryale'den edindiği bir oğuldur. Şımarıklığının cezasını çekmek üzere Orion (Cabbar Kulu) takımyıldızına dönüştürülmüştür. Bir başka rivayete göre ise Orion, Artemis tarafından ya da Artemis'in musallat ettiği bir akrep tarafından öldürülür ve akrep, mükâfat olarak Scorpion takımyıldızına dönüştürülür (Örs 2001: 23-25; Yörükân 2018: 130).

1.5. Yay (Sagittarius, Kavs/Rami)

Yay burcu, adını bir hayvandan almaz ancak yay burcunu temsil eden Sagittarius adlı yaratık, yarı insan, yarı hayvan olan centaurların kralı Cherion'u temsil eder. Centaurlar kaba, güvenilmez, vahşi ve sarhoş varlıklar iken Cherion onlara benzemez. Zeus'un oğlu Herkül'ün de öğretmeni olan Cherion, bir yolculuk esnasında Herkül'e şarap ikram eder. Diğer centaurlar şarabın kokusunu alıp gelirler ve Herkül'e saldırırlar. Herkül centaurların çoğunu öldürür ancak yanlışlıkla Cherion'u da zehirli bir ok ile vurur ve öldürür. Zeus ise belden aşağısı at belden yukarısı insan olan Cherion'u mükâfat olarak gökyüzündeki yıldızlar arasına yerleştirir (Örs 2001: 25-27).

1.6. Aslan (Leo, Esed)

Aslan eski çağlarda gücün sembolüydü. MÖ 3000'li yıllara ait heykelerde, krallar, yanlarında şaha kalkmış bir aslanla betimlenirmiş. Bu çağlarda, önceki kutsal sembol olan boğa yerine aslan kullanılmaya başlanır. Hikâyeye göre Herkül'ün görevlerinden biri de Nemea Aslanı'nı öldürüp derisini Kral Eurystheos'a götürmektir. Herkül, uzun bir mücadeleden sonra aslanı boğmayı başarır. Derisini yüzer, hiçbir okun delemmediği bu deriyi giyer ve zırh olarak kullanır. Rivayete göre

takımyıldızının bu adı almasındaki sebep Nemea Aslanı'dır (Örs 2001: 14-15).

1.7. Oğlak (Capricorn, Cedi)

Oğlak, Yunan tanrılarından Pan ile bağlantılıdır. Pan, tarım yapan köylülerin, kırsal kesimde yaşayan insanların tanrısıdır. Bazı kaynaklara göre bereket ve doğurganlık tanrısıdır. Pan, kısa boylu, tüylü, alnında iki boynuzu olan keçi görünümlü bir tanrı imiş. Hristiyan tasvirlerindeki şeytana benzerliği dikkat çekicidir. Tek farkı Pan kırmızılar içinde değildir. Capricornus'un şekli, Zeus gibi yeni nesil tanrılar ile Titan gibi eski nesil yaşlı tanrılar arasında geçen büyük kozmik savaştaki bir olayın anısını yansıtır. Bu savaş sonucunda yeni nesil tanrılar savaşı kazanıp, evrenin hâkimiyetini ele almışlardır. Ancak eski ana tanrıça olan Gaia, yeni nesil tanrılarının davranışları karşısında öfkelenmiş ve Typhon adında çok güçlü bir canavarı, yeni nesil tanrılarının üzerine yollamıştır. Bu canavar yaptığı yıkımlar ve olağanüstü gücüyle yeni tanrılar için büyük tehlike anlamına gelir. Canavar yeni nesil tanrılara saldırmak için yaklaşırken, Pan, olayı fark edip diğer tanrıları uyarır. Hepsinin canavardan korunmak için birer hayvan kılığına girmelerini söyler. Kendisi de bir balık kılığına girmeye çalışır. Ama aceleden tam olarak değişemez ve arka kısmı balık olmasına rağmen ön kısmı değişmemiştir. Capricornus takımyıldızı genelde balığın kuyruğundan çıkan keçinin ön ayakları olarak betimlenir. Daha sonra Zeus canavarla çok çetin bir mücadeleye girer. Pek çok yerinden yaralanmıştır. Ancak Hermes ve Pan'ın yardımıyla tedavi olur ve gücünü yeniden kazanarak canavarı yıldırımlarla yararlar. Tüm bu olaylardan sonra Zeus, Titan'a karşı olan savaşta yaptığı önemli işler nedeniyle, Pan'ı gökyüzünde yıldızlar arasına koyarak onurlandırmıştır. Capricornus literatürde "Boynuzlu Keçi" anlamına gelmesine rağmen, genellikle "Deniz Keçisi" ya da "Keçi Balık" olarak anılır (Örs 2001: 27-30).

1.8. Balık (Pisces, Hut/Semek)

Pisces eski bir takımyıldızdır. Bu takımyıldızın masalı, toprak ana Gaia ile ölümler ülkesinin en derin yerinde olan Tartaros'un çocuğu olan

Typhon ile ilgilidir. Typhon eski Yunan tanrılarının en korkuncuydu. Bir rivayete göre Typhon'un yüz tane başı vardı. Başları yıldızlara değebilirdi. Tüm başlarından kara diller ve gözlerinden ateş çıkarırdı. Ayrıca bu dev canavarın yılan ayakları ve gökyüzünü saracak kadar uzun kolları vardı. Bu korkunç canavar ile Olympos'taki tanrılar bile dövüşmekten kaçınırlardı. Bir gün Typhon, tanrılarının evi olan Olympos'a saldırdı. Tanrılar kendilerini bir hayvana dönüştürerek kaçmaya çalıştılar. Zeus kendini bir koça dönüştürdü, şarap tanrısı Dionysos bir keçi hâline geldi, tanrılarının habercisi Hermes (Merkür), balıkçıl bir kuş şeklini aldı. Güzellik tanrıçası Aphrodite ve oğlu sevgi tanrısı Eros ise Nil nehrinden geçebilmek ve canavardan daha rahat kaçabilmek için bir çift balık hâlini aldılar. Athena (Minerva) sonradan bu olayı ölümsüzleştirmek için bu iki balık figürünü yıldızların arasına yerleştirdi. Burçlar kuşağındaki Pisces, Aphrodite ve Eros'un birbirlerine iple bağlı görünen iki balık figürünü temsil eder (Örs 2001: 33-34). Başka bir rivayete göre bir balık, tanrıça İsis'i boğulmaktan kurtarmıştır. Balık, bu iyiliğinin karşılığında Piskis Austrinus adıyla yıldızların arasına yerleştirilmiştir (Yörükân 2018: 70).

1.9. Yılanıcı

Rivayete göre Asklepios; tanrıça Athena'nın ona vermiş olduğu Gorgon kanı ile bir başka rivayete göre ise bir yılanın ölmüş eşini diriltirken kullandığı mucizevi bir ot ile bazı ölüleri diriltir. Fakat bundan dolayı büyükbabası Zeus'un hışmına uğrar. Apollon da oğlu Asklepios'u onurlandırmak için onu Ophiuklos denen yılanıcı takımyıldızına dönüştürür (Yörükân 2018: 192).

2. Kuzey ve Güney'deki Bazı Takımyıldızlarının Adlandırılmasında Kullanılan Hayvan İsimleri

Hayvan adlarının gök cisimlerine verilmesi burçları oluşturan takımyıldızlarla sınırlı değildir. Diğer takımyıldızların birçoğunun adı da hayvanlardan mülhemdir. Aşağıdaki tabloda *Almagest*'te geçen takımyıldızların eski ve yeni adları listelenmiştir.

Kuzey'deki Takımyıldızları		Güney'deki Takımyıldızları	
Yeni Adlandırma	Eski Adlandırma	Yeni Adlandırma	Eski Adlandırma
Büyük Ayı	Dubb-ı Ekber	Balina	Kıytaş
Küçük Ayı	Dubb-ı Asgar	Avcı	Cebbar
Ejderha	Tinnîn	Irmak	Nehr
Kral	Keykâvus	Tavşan	Erneb
Kahraman	Güle	Büyük Köpek	Kelb
Kuzey Tacı	İklil-i Şimal	Küçük Köpek	Mukeddem el-Kelb
Herkül	Câsî	Yelken	Sefine
Yılançı	Havvâ	Sinek	Zübanan
Kuşu	Dücâce	Karga	Gurab
Kartal	Nesr-i Tâyir	Erboğa	Kanturus
Çoban	Avvâ	Kurt	Sebu
Arabacı	Ayyûk	Sunak	Mecmere
Çalgı	Sûret-i Selyak	Güney Tacı	İklil-i Cenub
Üçgen	Müselles	Güneybalığı	Hut-ı Cenubi
Kraliçe (Koltuk)	Zatî'l-Kürsî	Kupa	Batia
Yunus	Delfin		
Yay	Sehm		
Yılan (Yılançının Yılanı)	Hayye		
Kanatlıat	Feres		
Tay	Re's-i Feres		
Andromeda	Mira'el-Müselsele		

(Tablodaki bilgiler için Unat 2012: 202-203'ten yararlanılmıştır)

Görüldüğü gibi, 36 takımyıldızından 19 tanesine hayvan adları verilmiştir. Bu, hayvanların insan muhayyilesinde ne kadar çok yer tuttuğunun bir göstergesidir.

A. ŞİRAZLI SADİ VE GÜLİSTAN'I

Sadi'nin 610/1213-615/1219 yılları civarında Şiraz'da doğduğu düşünülmektedir. Asıl adı Muslihüddin'dir; Sadi ise mahlasıdır. Tam künyesi Ebu Muhammed Müşerrefüddin Muslih bin Abdullah bin Müşerref'tir. Muslihüddin'in Sadi mahlasını almasındaki etkenin kendisine hamilik eden Sad bin Ebi Bekr bin Sad bin Zengi olduğu rivayet edilir. Şiraz'daki eğitiminin ardından Bağdat'a gitmiş ve Nizamiye Medresesi'nde eğitim görmüştür. Bağdat'ta Ebulferec b. Abdurrahman Cevzi ve Şihabüddin Sühreverdi'den istifade etmiştir. Buradaki eğitiminin ardından yaklaşık 35 yıl boyunca çeşitli yolculuklara çıkmıştır. Eğitiminden ve uzun yolculuklarından ciddi bilgi ve tecrübe elde eden Sadi, sonunda yine Şiraz'a dönmüş ve تنها bir yerde yaptırdığı tekkede münzevi bir hayata çekilmiştir. 20 civarında esere sahip olan Sadi, dünya çapında bir üne sahip olmasını *Bostan* ve *Gülistan* adlı eserlerine borçludur.

Sadi'nin eserlerinde konu, hayattır. Hayatı yorumlamış ve her türlü insan ve müesseseyi toplumun düzenine ve ferdin saadetine yararlı olmakla vazifeli saymıştır. Sadi, 691/1292 yılında Şiraz'da vefat etmiştir (İlaydın 1991: III-IX; Bilgin ve Çiçekler 2011: 9-10; Yılmaz 2012: XXV-XXIX).

Gülistan (656/1258), naat ve kitabın yazılış sebebinin bulunduğu bir mukaddimenin ardından 8 bölüm olarak kaleme alınmıştır. Birinci bölüm, padişahların tabiatına; ikinci bölüm, dervişlerin ahlakına; üçüncü bölüm, kanaatin faziletine; dördüncü bölüm, susmanın faydalarına; beşinci bölüm, aşka ve gençliğe; altıncı bölüm, zayıflığa ve ihtiyarlığa; yedinci bölüm, terbiyenin tesirine; sekizinci bölüm ise sohbet adabına dairdir.

Her bölüm, farklı sayıda hikâyelerden oluşur. Mensur olan eserde yer yer manzumelere de yer verilmiştir. "Makame" tarzında kaleme alınan *Gülistan*; zamanın içtimai durumunu, fikri yönünü ve geçerli görgü kurallarını gözler önüne serer (İlaydın 1991: 20; Bilgin ve Çiçekler 2011: 20).

Sadi, *Gülistan*'da tahkiyeyi güçlendirmek ve sözü etkili kılmak için hayvan teşbih ve temsillerine sıkça yer vermiştir. Örneğin nefsin ne

derece tehlikeli olduğunu anlatmak için nefsi yırtıcı bir kaplana benzetmiş; insanın fitratında var olan kötü huyun er geç ortaya çıkacağını izah için engerek ve yavrusunu örnek vermiştir. Buna benzer onlarca teşbih ve temsile yer veren Sadi, çeşitli özellikteki birçok hayvanı zikretmiştir. Soyut duygulara dair izahları, hayvanların özelliklerine benzeterek anlatmış ve açıklamıştır. Böylece üslubu oldukça özgün olan bir eser meydana getirmiştir. Sadi'nin dili kullanmadaki gücü ve etkili anlatımı, Gülistan'ı Anadolu coğrafyasındaki medreselerde ve Anadolu halkı arasında yüzyıllar boyu okunan bir kitap hâline getirmiştir.

B. KUR'AN'DA, DİVAN ŞİİRİNDE VE GÜLISTAN'DA HAYVAN TEŞBİH VE TEMSİLLERİ

Sadi'nin Gülistan'ı, hayvan teşbih ve temsilleri noktasında oldukça zengindir. Kıssaların akılda daha kalıcı olması için Doğu kültürlerinde sıkça başvurulan bu analogik anlatım şekli, çeşitli hayvanların yaratılış özelliklerinden yola çıkılarak yapılır. Sadi, bu noktada oldukça başarılıdır. Hayvan teşbih ve temsilleri; anlamı pekiştirmek, savunulan fikri güçlendirmek ve memduhun üstün özelliklerini öne çıkarmak maksadıyla klasik edebiyatta da oldukça sık şekilde karşımıza çıkar. Hâl böyle olunca Osmanlı sahası şairlerinden de numuneler verilerek hayvan teşbih ve temsilleri örneklendirilmiştir. Aşağıda, Gülistan'daki teşbih ve temsillerde ismi geçen hayvanlar ve bunların çeşitli özellikleri ele alınmıştır. Bu hayvanların divan şiirinde kullanımlarına dair örnek beyitler de dikkatlere sunulmuştur.¹⁵

I. Yük Hayvanları

1. Fil (Pîl)

En büyük kara hayvanlarından biri olan fil, iri cüssesi ve gücüyle bilinir. Eski devirlerde savaş alanlarında da kullanılmıştır. Yemen valisi

¹⁵ Alıntılardaki Romen rakamları, Gülistan'daki hikâyelerin numaralarıdır. Alıntılar, *Gülistan*'ın Hikmet İlaydın tarafından yapılmış çevirisinden yapılmıştır. Dipnotlarla da Azmi Bilgin ve Mustafa Çiçekler tercümesiyle karşılaştırma yapılması için de bu tercümenin sayfa numarası verilmiştir.

Ebrehe'nin ordusu ve eğitimli filleriyle Kâbe'ye saldırması, Kur'an'da bahsi geçen bir olaydır. *Görmedin mi Rabb'in ne yaptı fil sahiplerine! Onların tuzaklarını boşa çıkarmadı mı? Üzerlerine sürü sürü kuşlar saldı. Onlara balçuktan pişirilmiş sert taşlar atıyorlardı. Derken onları, yenilmiş ekin yaprağı gibi kılverdi* (Fil 1-5). Fil, klasik şiirde ve nesirde gücün simgelerindedir. Kelime, "pîl" şeklinde de kullanılır. Şiirde satranç terimi olarak kullanımı daha yaygındır.

Fil, büyüklüğü yönünden sivrisinek ve karınca ile tezat hâlinde zikredilen bir hayvandır. Savaşlarda da kullanılan bu hayvanın heybetli ve kükremiş hâline "pîl-i demân" derler (Kurnaz 1996: 524). Bazen "pîl-i Mahmûdî" şeklinde terkiplere de rastlanır ki bu da iri fil anlamında kullanılır. Fil binicisi ise metinlerde "pîl-bân" olarak geçer.

Kûh-ı Elburz'u yakar sadme-i mûr
Mûrı pâmâl edemez pîl-i cesîm (Nefi, K. XXVII/31)

Dârâ haşem Sikender-i âlem ki şâh-ı Hind
Gümnâm-ı merzubûmu olur fil-bân gibi (Naili, K. X/22)

İmdâd-ı âcizânı murâd etse kudreti
Tasvîr-i mûra heybet-i pîl-i demân verir (Nedim, K. II/26)

Sadi de filin gücüne ve iriliğine vurgu yaparak teşbih ve izahları bu yönde eder. İşin önünün en başından alınması gerektiğini vurgular, aksi takdirde işin kontrolden çıkacağını söyler.

Yeni kök salan ağaç, bir insan zoruyla yerinden çıkar. Ama bir süre öyle bırakırsan kağrı ile dahi söktüremezsin. Pınarın başını bir kürek toprakla kapamak mümkündür fakat doldu mu fil ile geçmek imkânsız olur (İlaydın 1991: IV:27).¹⁶

*Gülîstan'*da; affetmenin ve öfke kontrolünün büyük bir erdem olduğu belirtilir. Ayrıca düşmana karşı bile akıllıca davranmak gerektiği vurgulanır.

¹⁶ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: IV:50).

Kükremiş file savaşa kalkışan kişi, akıllı kimsenin nazarında adam değildir. Gerçek adam odur ki öfkelenirse dahi saçma söylemez (İlaydın 1991: XXXIV:71).¹⁷

Yoksunluk çeken bir nefsin önünde hiçbir şeyin duramayacağını ve bu durumdaki insanın file bile kafa tutabileceğini anlatmak için de filin iriliğine telmih edilir.

Yanmış bir susuz, bengisu kaynağına kavuştuğu zaman zannetme ki kükremiş bir filden çekinir. Aç bir zındığın nimetlerle dolu boş bir evde ramazan kaygısı çekeceği düşünülemez. (İlaydın 1991: XL:77).¹⁸

Alçakgönüllü olmak gerekir, zorbalıkla hiçbir yere varılmaz. Sadi, bu konuyu daha anlaşılır kılmak için yine güç ve iriliğin sembolü olan filden istifade eder.

Elinden geliyorsa bir ağız tatlandır. Ağza yumruk atmak erlik sayılmaz. Kendisinde insanlık olmayan kimse, filin başını yarsa da mert değildir. Âdemoğlu topraktan yaratılmıştır. Toprakçasına alçakgönüllü değilse insan sayılmaz (İlaydın 1991: LXXXV:121).¹⁹

Sadi, bir filin bile tatlılıkla yola geleceğini söyler. Tatlı dilli olmak gerektiği vurgulanır. Yumuşaklıkla açılmayacak hiçbir kapı yoktur.

Kavga ile karşılaşınca tahammül göster. Savaş kapısını tatlılık bağlar. İnat gördüğün yerde mülayim davran. Keskin kılıç, yumuşak ipeği kesmez. Tatlı dil, okşama ve hoşluk olunca bir fili kılla çekebilirsin (İlaydın 1991: CXX:158).²⁰

Günaha girmek kaçınılmaz ise o muhiti terk etmek en akıllıca davranış olur. Bunun izahı için yine filin cüssesi yere sağlam adımlarla basmasına dikkat çekilerek anlam pekiştirilir.

Dağlık bir yerde bir büyüğü gördüm. Dünyadan bir mağaraya kanaat etmişti. Şehre niçin gelmiyorsun, gönlündeki ihtiyaç yükünü

¹⁷ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: XXXIV:87).

¹⁸ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: XL:92).

¹⁹ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: LXXXIII:130).

²⁰ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CXVIII:160).

atarsın, dedim. Orada peri yüzlü güzeller vardır, balçık çok oldu mu fil bile kayar, dedi (İlaydın 1991: CLII:195).²¹

Bir işi tecrübe sahibi olan ve ehil kişilere emanet etmek gerekir. Sadece gücün her işi çözemeyeceğini anlatmak ve anlamı pekiştirmek için; güçlü fakat tecrübesiz adam, file teşbih edilmiştir.

Ağır işlere, iş görmüş adamı yolla ki kükremiş aslanı kemendinin halkasına düşürsün. Pazısı kuvvetli, yapısı fil gibi olsa da düşmanıya dövüşürken genç adam korkudan kösteği kırar. Nasıl şeriat konusunu danışman bilirse, savaşı da cenk görmüş adamlar bilir (İlaydın 1991: CLXXXII:234).²²

Bir işe girildiyse o işi yapılırken başa gelecek her duruma hazır olunmalıdır. Hedeflere uygun hareket etmek ve ona göre tedbir almak gerektiği Sadi tarafından vurgulanırken yine filin cüssesine telmih edilmiştir.

Malın ortada sebil olmazsa, dervişler katında kanın mubahtır. Ya mavi gömlekle bir dostla gezme yahut da evine çivit rengi sür. Ya filcilerle ahbablık etme yahut da kapını file göre yap (İlaydın 1991: CCLXVI:269).²³

2. Deve (Üştür/Şütür/Cemmaze/Cemel)

Âdeta çöl için dizayn edilip yaratılmış olan deve, uzun ve susuz yolculuklara dayanmasıyla bilinir. Sabırla ve ağır ağır yol kateden deve, Kur'an'da bahsi geçen hayvanlardan biridir. *Peki, insanlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzününün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?* (Gaşiye 17-20) şeklindeki ayet, devenin hilkatindeki hikmeti göstermek içindir. Ayrıca Semud kavmine Allah'ın mucizesi olarak dişi bir deve emanet edilmiş ve kavim, bu deveyi kesmekle imtihan edilmiştir. Bu olay, farklı ayetlerde anlatılmıştır.

Deve, klasik metinlerde "üştür" veya "naka" adlarıyla da karşımıza çıkar. Sadi, deve ile ilgili teşbihlerinde genellikle sabır, işin zamanında görülmesi ve dayanıklılık konularına değinir.

²¹ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CLI:194).

²² Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CLXXX:228).

²³ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCLXIV:267).

Tarîk-i üstür-i mihnetde cismüm pâymâl eyle
Sıyup ser kâsesin yâ Rab seg-i yâra sifâl eyle (Emri, Muh. I/1)

Bir nefha-i âsâridır ol denli ki gûyâ
Cemmâze-keş-i mahmil-i tüccâr-ı hatâdır (Naili, K. XIV/37)

Bazen içinde bulunulan durumdan kurtulmak için azami çaba gerektiğini vurgulamak adına deve örneği, Sadi tarafından verilmiştir. Ağır ağır yapılan fakat süreklilik arz eden iş, hızlı fakat süreksiz olandan daha makbuldür. Bu fikrin izahı adına devenin ağır fakat sabırlı yürüyüşü, örnek olarak kullanılmıştır.

Deveciye Yürük deve dayanamadıktan sonra zavallı piyade nasıl yürüsün? Semiz yorgunluktan zayıflayınca kadar zayıf ölmüş bulunur, dedim. Deveci, kardeş, önümüz Harem; ardımız harami. Yürüdün mü kurtuldun; uyudun mu öldün, dedi. (İlaydın 1991: LIII:90).²⁴

İş, sabırla başılır. Acele eden, baş aşağı gelir. Çölde gözümle gördüm, yavaş giden adam çabuk gideni geçti. Yel ayaklı kula at, koşmaktan kesildi. Deve, ağır ağır sürüp gidiyordu (İlaydın 1991: CCXXI:262-263).²⁵

Ey menziline müştak olan, acele etme. Öğüdüme uy da sabır öğren. Arap atı aceleyle iki koşu gider. Deve ise ağır ağır gece gündüz yürür (İlaydın 1991: CLX:13).²⁶

Sadi "İnsan ruhunda sevgi cezbe ve neşe olmalı ki hâl ehlini anlāsın" der. İnsanda bunlar yoksa ona insan denmeyeceğini savunur. Bu durumun izahı için yine deve örneği verilmiştir.

Benî Hilal hurmalığına vardığımız zaman oradaki Arap kabilesinden siyahi bir çocuk çıktı. Bir sesi vardı ki uçan kuşu havadan indirir, akan suları durdururdu. Abid'in devesini gördüm ki raksa gelmiş, sahibini atıp çöl yolunu tutmuştu. Ey şeyh, dedim. Bu ses hayvana tesir ediyor da sana etmiyor. O seher bülbülü bana ne söyledi bilir misin? Madem sevgiden haberin yok, nasıl insansın sen? Deve, Arap şiiiriyle coşup taşıyor. Sen zevk almıyorsan

²⁴ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: LII:104).

²⁵ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCXIX:253).

²⁶ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CLVIII:210).

tabiatsızsın. Devenin ruhunda bile cezbe ve neşe varken insanda bunlar bulunmazsa o kişi eşektir (İlaydın 1991: LXVIII:103).²⁷

İnsan yaptığı şeyi samimiyetle yapmazsa, yaptığıının hiçbir hükmü yoktur. Sadece eziyet çekmiş sayılır, mükâfatını ise boşuna bekler. Sertlik de yumuşaklık da yerinde ve zamanında gösterilmelidir. Bu hislerin izahı için hikâyelerde devenin yaratılış özelliklerinden yararlanılmıştır.

İnsanları dalayan, cefasıyla halkın derisini yırtan o hacıya benim tarafımdan de ki: Hacı sen değilsin, devedir. Zavallı deve, diken yiyor, yine de yük taşıyor (İlaydın 1991: CLXXVII:218).²⁸

Devenin uysallığı bildiğimiz gibidir. Bir çocuk, yularından tutup yüz fersah götürse ona tabi olmaktan kaçınmaz. Ama önüne ölüm sebebi olacak korkunç bir dere çıkar, çocuk da bilmezlikle oraya gitmek isterse yularını onun elinden çekip koparır ve artık itaat etmez. Çünkü sertlik vaktinde yumuşak olmak kötüdür (İlaydın 1991: CCLXXII:281).²⁹

3. At (Rahş)

İnsanlık tarihinde önemli bir yere sahip olan at, en kıymetli binektir. Savaşlarda binek olduğu gibi yük taşımada da kullanılır. Çeşitli ayetlerde de adı geçen at, tarih sahnesinde özellikle savaşlar dolayısıyla insanların yanındadır. Kur'an'da *hem binesiniz diye, hem de süs olarak atları, katırları ve merkepleri de yarattı. Bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır* (Nahl 8) ayetiyle at ve benzeri hayvanların insanın kullanımına sunulduğu açıkça zikredilmektedir. *Nefsani arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kulandı. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır* (Âl-i İmran 14) ayetinde belirtildiği gibi cins atlara karşı insanoğlunun meyli vardır.

Klasik metinlerde ve şiirlerde at kelimesi yerine; rahş³⁰, gülgün, şebdîz³¹, mâtiyye (binmeye yarar at), küheylan (cins ve makbul at),

²⁷ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: LXVII:114-115).

²⁸ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CLXXV:224).

²⁹ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCLXX:269).

³⁰ İran'ın mitolojik kahramanlarından Zaloğlu Rüstem'in atının adıdır.

³¹ Gülgün ve Şebdîz, İran hükümdarlarından Hüsrev-i Perviz'in atlarının adıdır.

edhem (yağız at), eblak (alaca at), ahreç (demir kırığı), aşkar (al at), eşheb (kır at), kümeýt (kestane dorusu at), kürenk (yanık al), madiyan (kısarak), rehvar (yorga yürüyüşlü at), semend (kula at), tevsen (terbiye edilmemiş at) gibi kavramlar da kullanılır. At cinslerinin ve at tasvirlerinin yapıldığı özel şiirler kaleme alınır ki bu türe “rahşiyye” denir (Levend 1984: 367-372; Kurnaz 1996: 526; Pala 2011: 40; Sefercioğlu 2001: 422-423). Şairler, kasidelerin fahriye ve methiye kısımlarında atla ilgili oldukça renkli teşbihlere yer verirler.

Rahş-ı ışka virmedi sahrâ-yı hicrân hîç za'f
Tâ kıyâmet imtidâdınca ana meydân gerek (Avni, G. 41/3)

Rahş-ı çâpükseyr-i endişem tutulmaz her kaçan
Vâdî-i mânâda cevân etmege meydân bulur (Nefi, K. VIII/34)

Etmeyip rahş-ı mülâyim-harekât-ı tab'ım
Ermeğe menzil-i maksûda heves-peymâyi (Naili, K. V/37)

Sadi'ye göre; her alet ve insan, yeteneğine ve mizacına göre kullanılmalıdır. Bu düşüncenin net şekilde açıklanması için *Gülistan'* da at örneği verilir.

Bir gün bilgili bir zayıfın şişman bir ahmağa “Arap atı zayıf da olsa bu hâliyle bir tavla dolusu eşekten iyidir” dediğini duydun mu? (İlaydın 1991: III:24).³²

Ey benim şahsımı hakir gören, sakın iriliği meziyet sanma!
Meydan gününde ince belli at işe yarar, besili öküz değil (İlaydın 1991: III:25).³³

4. Eşek (Har/Himâr)

Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir. Allah'ın ayetlerini yalanlamış olan kavmin durumu ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez (Cuma 5); Atları, katırları ve eşekleri binmeniz ve (gözlere) ziynet olsun diye (yarattı). Allah şu anda bilemeyeceğiniz daha nice (nakil vasıtaları) yaratır (Nahl 8); Yürüyüşünde tabii ol, sesini alçalt.

³² Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: III:47).

³³ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: III:48).

Unutma ki, seslerin en çirkini merkeplerin sesidir (Lokman 19) gibi ayetlerde bahsi geçen eşek, insanlar tarafından saflığı, acizliği ve ahmaklığıyla anılır. Bu özellikleri dikkate alınarak benzetmelerde kullanılmıştır.

Klasik edebiyatta rakip, ahmaklığı sebebiyle eşeğe yani “har”a benzetilir. Şiirlerde Hz. İsa’nın eşeğinden de söz edilir (Kurnaz 1996: 526; Sefercioğlu 2001: 425). Germiyanlı Şeyhî’nin Harname adlı kısa mesnevisi, öküzlere özenip onlar gibi davranınca canını zor kurtaran bir eşeğin başından geçenleri anlatır. Aslında bu, Şeyhî’nin kendisine verilen tımar arazisini almak için gittiğinde, tımarın eski sahipleri tarafından linç edilmesinin hikâyesidir.

Yâ Rab dilimi sehv ü hatâdan sakla
Endîşemi tezvîr ü riyâdan sakla
Bastım reh-i vâdî-i rübâîye kadem
Tan-ı har-ı nâdân-ı dü pâdan sakla (Nefi, Rubâi I)

Bilsek neye mağrûrsun ey bü'l-heves-i câh
Mağlûb-ı hevâ bir har-ı gûsiste-inânsın (Naili, K. XXV/50)

Hôrsend-i mezâkız biliriz Nâilîyâ biz
İrfânı Hudâ her har-ı lâ-yefheme vermez (Naili, G. 170/5)

Bâr olmada gitdükçe rakîb-i har-ı nâ-dân
Bu böyle kalur mı götürür mi bunu devrân (Ş. Yahya, G. 267/1)

Mazlum olan kişi, akıl sahiplerinin katında kıymetlidir. Kişinin akıbetinin ne olacağını Allah’tan başka kimse bilemez. Eşek, bu noktada Sadi için iyi bir örnek teşkil etmiştir.

Mazlumun gönül dumanının zalime ettiğini, kızgın ateş üzerlik otuna yapamaz. Aslan, hayvanların başında gelir, en adi hayvan ise eşektir. Oysaki akıllıların hepsi, yük çeken eşeği, adam parlayan aslandan üstün görürler. Zavallı eşek, her ne kadar iyiyi kötüyü ayırmazsa da daima yük taşıdığı için değerlidir. Yük çeken öküzler ve eşekler, halkı inciten insanlardan daha iyidirler (İlaydın 1991: XX:54).³⁴

³⁴ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: XX:73-74).

Biri, bütün gece hastanın başında ağladı. Sabah olunca o öldü, hasta dirildi. Nice yürük atlar yollarda kalmışken topal eşek sağ salim konağa ulaştı. Nice sağlamları yere gömdüler de yaralanmış olan kimse ölmedi (İlaydın 1991: LVIII:94).³⁵

Sadi, kişinin özünde her ne varsa, eninde sonunda o cevherin ortaya çıkacağına inanır. Farklı bir şey beklemek, beyhudedir. Eşek, özünde yine eşektir.

Cevherin özünde istidat varsa, ona terbiyenin tesiri olur. Aslı kötü olan demiri, hiçbir cila iyi edemez. Yedi denizde yıkasan bile, köpek ısladıkça daha pis olur. İsa'nın eşiğini Mekke'ye götürsen, döndüğü zaman yine eşektir (İlaydın 1991: CLXVI:218).³⁶

"İşi ehline emanet etmeli ve ehline iş yaptırmalıdır. Aksi hâlde olacıklara katlanmak gerekir. Cahille oturup kalkan, cahil olur. Bu yüzden çevreyi iyi seçmek gerekir." Sadi, tüm bu fikirlerin telkini için eşek örneğine yer verir.

Bir adamcağızın gözü ağrıdı. Bana ilaç yap, diye bir baytara gitti. Baytar, dört ayaklıların gözüne sürdüğü şeyden onun gözüne de çekti, adam kör oldu. Davayı kadıya arz ettiler. O da baytarın hiç de diyet vermesi gerekmez çünkü adam eşek olmasaydı baytara gitmezdi, dedi (İlaydın 1991: CLXXIX:231).³⁷

Kendi cahilliğini itiraf ettin çünkü arkadaşlığa cahili seçtin. Bilgin'in birinden bir öğüt istedim. Cahille düşüp kalkma ki çağın bilgini isen eşek olursun; cahilsen daha da ahmak olursun, dedi (İlaydın 1991: CCLXXI:281).³⁸

Eşeğin fitri özellikleri, okuyucuya ders vermek amacıyla Gülistan'da kullanmıştır. Ömrünü istiğna ile geçiren ve bu dünyadan az mal ile göçen kişinin hesabı, zenginin hesabından çok daha kolaydır. Zengin bir cahil, âlim bir fakirle mukayese edildiğinde cahil ve cahilin malı yok hükmündedir, kıymetsizdir. Dünya metaı, ahiret yurduna tercih edilmemelidir. Bunu yapmak, en büyük zarardır.

³⁵ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: LVII:107).

³⁶ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CLXIV:215).

³⁷ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CLXXVII:225).

³⁸ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCLXXIX:269).

Hadiste denir ki, yoksulların ölümü bir dinleniştir. Az şey yükledikleri eşek, yolda rahat yürür (İlaydın 1991: CLXXXIII:235).³⁹

Hünersiz adam, malıyla mülküyle bilgeye kurum satarsa; amber öküzü de olsa onu eşek say (İlaydın 1991: CLXXXV:242).⁴⁰

Can, bir nefesin himayesindedir. Dünya da iki yokluk arasında bir varlıktır. Dini, dünya için satanlar, eşektirler. Yusuf'u satanlar, acaba ne alırlar? (İlaydın 1991: CCXVIII:261).⁴¹

Eğer yarasına bir merhem sürüp önüne bir şeyler koymayacaksan, kıtlık yılının darlığı içinde, zavallı yoksula 'Nasılsın?' deme. Yükle çamura düşmüş gördüğün bir eşeğe gönülden acı, lakin yanına gitme. Bir kere gidip de sahibinden onun nasıl düştüğünü sordunsa, adamcasına eteğini beline sok, eşeğin kuyruğuna yapış (İlaydın 1991: CCLV:274-275).⁴²

II. Otobur Hayvanlar

1. Öküz/İnek (Gâv/Sevr/Bakara)

Kur'an'ın en uzun suresine Bakara yani "inek/sığır" adı verilmiştir. Ayet bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın, dediler. Musa şöyle dedi: Rabbim diyor ki: O, ne yaşlı, ne körpe, ikisi arası bir sığırdır. Haydi, emrolduğunuz işi yapın (Bakara 68) şeklindedir. Ayrıca başka bir ayette (Enam 146) Yahudilere sığırın iç yağının haram kılındığı bildirilmiştir.

Eski kozmografya inanışına göre; dünya öküzün boynuzunda durmaktadır. Balığın sırtına basarak ayakta duran bu öküze "gav-ı zemin" denir. Klasik metinlerde bu inanışa telmihe rastlamak da mümkündür. İriliği, gücü ve kabalığı ile bilinen öküz, "gav" ve "sevr" şeklinde de adlandırılır.

Her bir kademde sadme-i pür zûri nalinin

Gâv-ı zemine zelzele-i üstühân verir (Nefi, K. V/32)

³⁹ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CLXXXI:229).

⁴⁰ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CLXXXIII:235).

⁴¹ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCXVI:252).

⁴² Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCXXXIX:259).

Nice bâr eyleseler zıllını hâke tahmîl
Üstühânına düşer gav-ı zemînin zelzâl (Naili, K. XII/67)

Şimdi tekellüfât-ı hredle berâberüz
Dünyâ gamın götürmede gâv-ı zemîn ile (Naili, K. XXVIII/3)

Gâvı inledi belin bükdü basît-ı arzın
Zîr-i rânındaki pûlâd bilekli tevsen (Nedim, K. I/52)

Sadi öküzün yaratılış özelliklerini dikkate alarak örnekler vermiştir. Bir topluluğa mensup olan kişinin hatası, o topluluğun hepsini lekeler. Sadece nefsi arzularını besleyen kişi, hüner sahiplerinden sayılmamalıdır. Kişi yücelmek istiyorsa topluma hizmet etmelidir.

Bir kavimden bir kişi cahillik edince ne küçüğün itibarı kalır ne de büyüğün. Görmez misin, otağa bir öküz girer de köyün bütün öküzlerini lekeler (İlaydın 1991: XLVI:83).⁴³

Nefis besleyenden, hünerli çıkmaz; hünersiz kişi de baş olmaya yaramaz. Çok yiyen öküze merhamet etme çünkü hem çok uyur hem hakir olur. Eğer öküzler gibi semirmek istersen; kendini eşekler gibi insanların cefasına teslim edersin (İlaydın 1991: CCLXXVII:283-284).⁴⁴

2. Koç/Koyun (Hamel/Keş/Gûsfend/Ganem)

(Dişi ve erkek olarak) sekiz eş yarattı: Koyundan iki, keçiden iki... De ki: O, bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram etti? Eğer doğru iseniz bana ilimle söyleyin (En'am 143) şeklindeki ayette koyundan bahsedilir.

Koç (keş/hamel) ve koyun (gûsfend, ganem) kurbanlık hayvanlar olarak kabul edildiği için metinlerde genellikle Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in kıssasıyla birlikte zikredilir. Methedilen kişinin adaletine vurgu yapmak için bazen koyun ve kurt birlikte kullanılır. Ayrıca bu hayvanlar kurbanlık kabul edildiği için âşık, koç veya koyuna teşbih edilir (Kurnaz 1996: 526; Sefercioğlu 2001: 425). Bu iki hayvan, masumluğuyla da bilinir. Koyunlar sürü hâlinde hareket ettiği için yöneticiler çobana; yönetim

⁴³ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: XLVI:99).

⁴⁴ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCLXXV:271).

altındaki halk ise koyun sürüsüne benzetilir. Ayrıca burçlardan birinin adı "hamel/koç"tur. Şiirlerde hamel kelimesi, güneşle bağlantılı olarak da kullanılır.

Gûsfendânın edip sâha-yı adlinde be-pîş
Gürk-i hûn-hâra der isterse çôbân hoş geldin (Naili, K. XXVII/10)

O terkîb ile beşbin yıl mukaddem gelse dünyâya
Acep çoban olurdu gûsfend-i kavm-i Âd üzre (Nefi, K. XLIV/16)

Durdu devletin yine dîvânâ defterdâr-ı gül
Âleme mihr etti tecdîd-i hamel nevrûzda (Nefi, G. 121/4)

Sadi, çeşitli yaratılış özelliklerini dikkate alarak koyunu benzetilen olarak zikreder ve temsiller getirir. Tedbirli olma, görünüşe aldanmama, hayır ya da şerrin belli olmaması, yöneticilerin halkı muhafaza etmesi gerektiği gibi konularda koyun temsillerine rastlanır.

Büyüklerle uğraşan, kendi kanını döker. Kendini büyük görüyorsun. Doğru söylemişler; şaş, biri iki görür. Sen ki koçla toslaşıyorsun, ansızın kafanı kırılmış göreceksin (İlaydın 1991: CCXXXI:266).⁴⁵

Boylu bir cahilden, çelimsiz bir akıllı daha iyidir. Boyca büyük olan her nesnenin değerce üstün olması gerekmez. Koyun temizdir ama fil murdardır (İlaydın 1991: III:23-24).⁴⁶

Şunu da bilesin ki padişahlar, halkın korunması içindir padişaha boyun eğmek için değil. Her ne kadar nimet onun devlet kudretiyle elde edilirse de padişah, yoksulun koruyucusudur. Koyun çoban için değıldir. Belki çoban koyunun hizmeti içindir (İlaydın 1991: XXVIII:66).⁴⁷

İşittim ki büyüklerden biri bir koyunu kurdun dışından, pençesinden kurtarmış. Geceleyin de bıçağı boynuna dayamış. Zavallı koyunun canı inlemiş Beni kurdun elinden kurtardın ama görüyorum ki asıl kurdum senmişsin, demiş (İlaydın 1991: LXXIII:66).⁴⁸

⁴⁵ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCXXIX:256).

⁴⁶ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: III:47).

⁴⁷ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: XXVIII:83).

⁴⁸ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: LXXII:120).

3. Ceylan (Âhû/Gazâl/Ceyrân)

Ceylan; “âhû”, “gazâl” ve “ceyrân” şeklinde de adlandırılır. Misk hasıl etmesi, gözünün güzelliği, zerafeti, vadilerde ve sahalarda dolaşması, ürkek hâleri gibi hususlarıyla teşbih unsurudur. Sevgili; ahu gözlüdür, ahu gibi narindir, ahu gibi güzeldir (Kurnaz 1996: 523; Sefercioğlu 2001: 423). Ceylan, Doğu edebiyatlarında Leyla ile Mecnun hikâyesine telmih olarak kullanılır. Mecnun'un çölde ceylanlarla yârenlik etmesi, metinlerde karşımıza sık sık çıkar.

Diyârum deşt-i sevdâ yârüm âhu-yı melâl eyle
Çü kıldıñ zülfini Leylî beni Mecnûn-misâl eyle (Emri, Muh. I/1)

Hengâm-ı cilve hâke ki zülfün düşer olur
Kûyun segânı reşg-i gazâlân-ı deşt-i Çîn (Naili, G. 280/4)

Rakîb o çeşm-i gazâlâne yârün ardınca
Hemân ol it gibidür kim şikârun ardınca (Ş. Yahya, G. 361/1)

“Aşka düşen kişinin iradesi, kendi elinde değildir. Aşk yolunda iradeyi ve benliği bırakmak gerekir” düşüncesinin izahı için *Gülistan*'da boynu bağlı bir ceylan örneği verilmiştir.

Gönlünü bir dilbere teslim eden, sakalını başkasının eline vermiştir. Boynu bağlı bir ceylan, kendi gönlünce gidemez (İlaydın 1991: CXLIV:185).⁴⁹

III. Vahşi ve Evcil Etobur Hayvanlar

1. Aslan (Şîr/Esed)

Gücün, özgürlüğün ve asaletin simgesi kabul edilen aslan, Kur'an'da benzetme maksadıyla yer verilen hayvanlardan biridir. *Böyle iken onlara ne oluyor da, öğütten yüz çeviriyorlar? Onlar sanki aslandan kaçan yaban eşekleridirler* (Müdesir 49-51) mealindeki ayette açıkça görülmektedir. Şiirde teşbih unsuru olarak genellikle aslanın Farsça karşılığı olan “şîr” kelimesi kullanılır. “Gazanfer” veya “esed” kelimelerinin kullanıldığı da

⁴⁹ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CXLII:185).

olur. Hz. Ali'nin lakabı, “Şîr-i Huda/Şîr-i Yezdân/Şîr-i Hak” olarak bilinir.

Aslan, gücü sebebiyle; klasik metinlerde övülen, âşık, göz, gamze ve güneş gibi unsurların benzetilenidir. Şiirde “şîr-i jıyan” ve “şîr-i ner” şeklinde de kullanıldığı olur (Kurnaz 1996: 522). Aslan yavrularının kulağına karınca girerse yavruyu helak edermiş. Bu sebeple aslanlar genellikle kamışlıkta yatarmış. Bu sebeple bunu yapan aslanlara “şîr-i neyistan” denirmiş (Pala, 2011: 432-433).

Bir midir şîr-i neyistân ile hîç şîr-i hasır
Rûz-ı himmetdir taraz tavr edâ lâzım değil (Şeyh Galib, G. 219/9)

Bir kişvere ki hıfza nıgehbân olsa anda
Âhûbere zincirkeş-i şîr-i jiyândır (Nefi, K. X/27)

Şeh-i esed menişâ ola şîr-i salvetin
Ser-i hezâr-adû mîm-lokma-i âzı (Naili, K. VIII/21)

Aslanın ava odaklanması, gücü ve gururu Sadi'nin dikkatini çeken unsurlardır. O, açlık pahasına bile olsa alçalara ve zalimlere minnet etmemek gerektiğini vurgular. Ancak istediğine ulaşmak üzere olan nefsin gözü, o an arzu ettiği şeyin dışında hiçbir şeyi görmez. Aslan, bu fikirlerin izahı için kullanılmıştır.

Aslan mağarada can verse dahi, köpeğin ağzından artanı yemez. Vücudunu yokluğa, açlığa bırak; yine de bir alçağın önünde el açma. Malıyla mülküyle Feridun olsa, değersiz birini insan sayma (İlaydın 1991: CV:139).⁵⁰

Avına pençesine atan aslana itin ürümesi tesir eder mi? Sen yüzünü dostun yüzüne çevir de varsın düşman, elinin üstünü kemirsin (İlaydın 1991: CLV:203).⁵¹

Sadi'ye göre; rızık ve ecel, insanı nerede olursa olsun bulur. Bu ikisinden kaçış yoktur. Bunu bilmek ve ona göre hareket etmek, en müspet tavır olacaktır.

Ey rızık isteyen kimse, otur, yersin. Ey ecelin istediği insan, kaçma, kurtaramazsın. Rızık için çalışsan da çalışmasan da eşsiz ve

⁵⁰ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CIII:143).

⁵¹ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CLIII:202).

yüce Tanrı onu ulaştırır. Aslanın kaplanın ağzına girsene, seni ancak
ecel gününde yerler (İlaydın 1991: CCLVII:275).⁵²

Anne hakkını gözetme, Sadi için önemlidir. Bu noktaya dikkat
çekmek maksadıyla annesine çıkışan erkek evlat, cüsseli bir aslana
benzetilmiştir.

Bir gün toylukla anneme bağırdım. Gönlü incinerek bir köşeye
oturdu. Ağlaya ağlaya, galiba çocukluğunu unuttun ki bana
hoyratlık ediyorsun, diyordu. Oğlunu kaplan yıkıcı, fil yapılı
gördüğü zaman kucağımda biçare olduğun çocukluk çağlarını
hatırlasaydın, bugün ben kocamış bir kadın; sen aslanlar gibi bir
adamken bana cefa etmezdin diyen ihtiyar, ne güzel söylemiş
(İlaydın 1991: CLXII:214-215).⁵³

2. Kaplan (Peleng)

Klasik şiirde kaplan yerine genellikle Farsça “peleng” kelimesi
kullanılır. Güç ve gizliliğin sembollerinden olan kaplan, şiirde ve nesirde
teşbih unsurlarındandır. Ayrıca benekli postu dolayısıyla yıldızlı
gökyüzünün benzetilenidir. Kaplan, ay şeklinde düşünülünce; güneş de
ceylan olup ondan kaçmaktadır. Ayrıca avcılıktaki yeteneği dolayısıyla
sevgilinin gözü olarak da teşbih edildiği olur. Kaplan, meşelik ve
ormanlık alanlarda yaşar; bu yönüyle de şiire konu olur (Kurnaz 1996:
522). Kaplan, yaratılışındaki kindarlık sebebiyle de zaman zaman anılır.

Ne meydır ol kim içse cür'asın mûr
Göze göstermeye bebr ü pelengi (Hayali Bey, G. 626/3)

İnsân odur ki âyine-veş kalbi sâf ola
Sinende n'eyler âdem isen kîne-i peleng (Baki, Musammat I,
I/4)

Hizebr-hamle dilîrâ ki zıll-ı temkînin
Peleng-i salvetine düşmenin sehâb olmuş (Naili, K. XVII/27)

Rûyını zerd ü tenin pür-dâg idelden ehl-i derd
Menzil-i şîr ü pelenk oldı mahabbet pîşesi (Ş. Yahya, G. 405/3)

⁵² Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCLV:264).

⁵³ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CLX:211).

Gülistan'da; işlerin ve olayların görüldüğü gibi olmayabileceği, birçok kez vurgulanır. Sadi, zahirin ardındaki gerçeğin farklı olabileceğini söyler. "Bazen talih yaver gider ve hiç beklemediğin kişiler, umulmadık işler yapar. İşlerin iyi gitmesi, işlerin her zaman böyle yürüyeceğini düşündürmemelidir." diyen Sadi, kaplanın gizemli ve usta bir avcı oluşunu, kamufle olma özelliğini, fikrin izahı için kullanmıştır.

İnsan söz söylemedikçe ayıbı da gizli kalır hüneri de. Sen her ormanı boştur zannetme, belki de bir kaplan uyumaktadır (İlaydın 1991: III:24).⁵⁴

Lakin böyle bir tesadüf binde bir düşer; nadir üzerine de hüküm verilmez. Avcı her seferinde av getiremez; olur ki bir gün avcıyı kaplan paralar (İlaydın 1991: CXX:163).⁵⁵

Sadi'nin kadınları ciddi şekilde eleştirdiği de dikkat çekmektedir. Zalime merhamet etmenin ve zulme rıza göstermenin yersiz olduğunu vurgulayan Sadi, gerektiğinde zalimin cezasını vermelidir, der.

Kadınlara akıl danışmak, boşunadır; fesatçılara karşı cömert davranmak günahdır. Keskin dişli kaplana acımak, koyunlara zulmetmek olur (İlaydın 1991: CCXXXIX:268).⁵⁶

3. Pars (Bebr)

Bazen "bebr" bazen de "pars" şeklinde kullanımına rastladığımız bu yırtıcı hayvan, klasik şiir ve nesirde genellikle kurt, kuzu ve kaplan ile tenasüp hâlinde kullanılır (Kurnaz 1996: 523).

At salsa Rüstemâne eder hasmı hîre-çeşm
Altun benekli câmesi bebr-i beyân gibi (Naili, K. X/33)

Elmâs-pâre tîğ-i kazâdır o gamze kim
Bebr-i beyân-ı Rüstem'e zahm-ı nigâh açar (Naili, G. 50/5)

Sadi, ihtiyarlığın ne denli zor ve sevimsiz bir hâl olduğunu vurgulamak için yaşlanmış bir parsın durumunu örnek vermiştir. Eldekilerin kıymetini, yitirmeden önce bilmek gerektiği vurgulanır.

⁵⁴ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: III:48).

⁵⁵ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CXVIII:165).

⁵⁶ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCXXXVII:258).

Gençlik çağları elimden gitti. O gönlü ışıklandırın zamana yazık oldu. Aslanlık pençesinde kuvvet kalmadı, şimdi bir pars gibi peynire razıyım (İlaydın 1991: CLXII:214).⁵⁷

4. Kurt (Gürg/Gurg)

Türk milletinin sembolü olan kurt, sürüyle avlanan vahşi bir yırtıcıdır. Kur'an'da Yusuf suresinde kurttan bahsedilir. (Babaları) dedi ki: Onu götürmeniz beni mutlaka üzer. Siz ondan habersizken onu bir kurdun yemesinden korkarım. Dediler ki: Hakikaten biz (kuvvetli) bir topluluk olduğumuz halde, eğer onu kurt yerse, o zaman biz gerçekten âciz kimseler sayılırız (Yusuf 13-14). Ey babamız! dediler, biz yarışmak üzere uzaklaştık; Yusuf'u eşyamızın yanında bırakmıştık. (Ne yazık ki) onu kurt yemiştir! Fakat biz doğru söyleyenler olsak da sen bize inanmazsın (Yusuf 17). "Gürg/Gurk" şekliyle de metinlerde geçen kurt kelimesi özellikle Yusuf Peygamber kıssasıyla bağlantılı teşbih ve telmihlerde kullanılır.

Şevke-perdâz-ı zenahdân olduğun ol gamzeye
Gürg-i Yûsuf-gîre ey dil çâhı söyletmek midir (Naili, G. 100/2).

Dendân-ı şîre lokma olur âhuvân-ı zâr
Bir gûsfendi tu'me kılar gürg-i cân-şikâr (Ziya Paşa, Terci-i
Bend, IV:1)⁵⁸

Sadi, kurt benzetmesiyle bazı durumları açıklamıştır. Yöneticiler adil ve merhametli olmalıdır. Emrindeki insanlara ise onların fitratlarına göre muamele etmelidir. Nefsî arzuları peşinde koşanlara karşı dikkatli olunmalıdır. Sadece nefsinin arzularını yerine getirmek için uğraşan kişinin sonu, arzularının peşinde helak olmaktır.

Zalim tabiatlı insan, sultan olamaz. Zira kurdun elinden çobanlık gelmez. Zulmün temelini atan padişah, kendi saltanatının temelini yıkar (İlaydın 1991: VI:33).⁵⁹

⁵⁷ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CLIX:211).

⁵⁸ Kam, 2008: 115; Enginün ve Kerman, 2011: 96; Yorulmaz, 2017: 41.

⁵⁹ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: VI:56).

Eğer nefsini böyle beslersen, zinciri koparır ve bir gün gelir seni de paralar. Biri kurt yavrusu besliyordu. Bu yavru, büyüyünce sahibini parladı (İlaydın 1991: XCVI:131).⁶⁰

İnsan mülayimlik ve sertliğin dengesini iyi ayarlamalıdır. İkisi de yerine göre gereklidir. Her varlık, eninde sonunda özüne döner, bu sebeple dikkatli olunmalıdır. Bu düşüncelerin somutlaştırılmasında kurt karakterinden yararlanılmıştır.

Vezir, akıllıların terbiyesi ona tesir etmiş, mizacından eski cahilliğini çıkarıp atmıştır, dedi. Padişah bu söze gülümsedi ve dedi ki: İnsanla birlikte büyüse bile, kurdun eniği yine kurt olur (İlaydın 1991: IV:29-30).⁶¹

Bir çoban, babasına akıllı babacığım, bana bir ihtiyar nasihati ver, dedi. Babası, iyi insan ol ama keskin dişli kurdu kendine üstün kılacak kadar değil, dedi (İlaydın 1991: CCIII:256).⁶²

Kötülerle oturan, iyilik görmez. Bir melek bir devle düşüp kalkarsa vahşilik, hainlik, hile öğrenir. Kötülerden iyilik öğrenemezsin; kurttan kürk terzisi olmaz (İlaydın 1991: CCXXIV:264).⁶³

5. Karakulak (Siyeh-gûş)

Klasik metinlerde sevgilinin yüzü kimi zaman aslana benzetilir. Böyle beyitlerde sevgilinin kaşları, karakulak yani “siyeh-gûş” a teşbih edilir (Kurnaz 1996: 523). Aslan ve karakulak, metinlerde genellikle birlikte zikredilir.

Sadi aslan ve karakulağın beslenme alışkanlıklarını dikkate almış ve tabii bir hadiseyi nasihat maksadıyla kullanmıştır. Minnetsiz yaşam, bir üstünlük vesilesidir. Birinin gölgesine sığınıp minnetle yaşamak zahiren rahatlık gibi görünse de büyük tehlikelere gebe dir.

Karakulağa aslanla düşüp kalkmayı neden tercih ediyorsun, dediler. Cevap verdi: Avının artığını yiyeyim, düşmanların şerrinden onun kuvvetine sığınarak güvenle yaşayayım diye. Sordular Himayesinin

⁶⁰ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: XCIV:137).

⁶¹ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: IV:53).

⁶² Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCI:248).

⁶³ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCXXII:255).

gölgesine giriyorsun, nimetine teşekkür ediyorsun da neden kendisine daha yakın olmuyorsun? Seni de gözdeleri arasına alsın, samimi kullarından saysın. Karakulak, bununla beraber, şiddetinden emin değilim, dedi (İlaydın 1991: XV:44).⁶⁴

6. Tilki (Sa'leb/Rûbeh)

“Sa'leb” ve “rûbeh” de tilki demektir. Kurnazlığıyla bilinen bu hayvan, Şark masal ve hikâyelerinin tipik karakterlerindedir. Metinler dikkate alındığında aslan ve tilki birlikte kullanılır (Kurnaz 1996: 524; Sefercioğlu 2001: 424-425). Tilkinin uyanık, hilekâr ve kurnaz bir yaratılıştta oluşu, vurgulanan özellikleridir.

Gör itikâd-ı fâsadin etmez bu fikri ki
Rûbeh nice mukâbil-i şîr-i jiyân olur (Nefi, K. XXIX/65)

Olur mu hîç sana düşmen ittihâz itmek
Şeh-i Acem gibi rûbeh-nihâd-ı keç-bâzi (Naili, K. VIII/13)

Rûbeh-i pür hîleveş kaçdı mukâbil olmadan
Hasm-ı dûna çün hüçûm-ı şîr-i garrân eyledi (Ş. Yahya, K. V/18)

Zâhid-i rubeh-firîb eyler riyâ sahbâyâ lîk
Etdiği bîdâdı nukl-ı meclise müş eylemez (Nedim, G. 46/4)

Sadi, dürüst insanın her yerde rahat edeceğini vurgular. Aşırıya gitmemek ve temiz hareket etmek gerekir. Böyle birinin kimseden korkusu olmaz. Bunun için de orijinal bir intak ile durumu özetler.

Hesabı temiz olan kimsenin hesaplaşmadan ne korkusu olur? Azil zamanında düşmanın mecalsiz kalmasını istiyorsan isteyken aşırı gitme. Temiz ol da kimseden korkma kardeşim. Çırpıcılar, taşa kirli elbiseyi çarparlar. Düşe kalka kaçan tilkinin hikâyesi senin hâline uyuyor. Hani birisi bu tilkiye Ayol bu kadar korkuya sebep olan afet ne, diye sormuş. Tilki, deveyi angaryaya tuttuklarını duydum, demiş. A sersem, devenin seninle ne münasebeti; senin onunla ne benzerliğin var, demişler. Tilki, susun eğer hasetçiler gazez ederek “Bu, devedir!” derler de yakalanırsam beni kurtarmak

⁶⁴ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: XV:64).

için kim benim hâlimi araştırır? Irak'tan tiryak gelene kadar, yılanın soktuğu ölmüş olur, şeklinde cevap vermiş (İlaydın 1991: XVI:46-47).⁶⁵

7. Köpek (Kelb/Seg)

Köpek, sadakatiyle bilinir. Kur'an'da köpekten de bahsedilir. Dileseydik elbette onu bu ayetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o, dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer: Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte ayetlerimizi yalanlayan kavmin durumu böyledir. Kıssayı anlat; belki düşünürler (Araf 176). Ayrıca Kehf suresinde mağarada yüzyıllarca uyuyup uyanan bir topluluğun yanındaki köpekten bahsedilir. İslam toplumlarında bu köpek, "Kıtmir" adıyla anılır.

Köpek; Arapçada "Kelb", Farsçada "seg" kelimeleriyle de karşlanır. Divan şiirinde özellikle yârin köyündeki ve mahallesindeki köpekler çeşitli vesilelerle zikredilir. Hakir görülen bu hayvan, sevgiliye yakın olunca ya da sevgiliye ait olunca kıymet kazanır. Âşık, yârin sokağındaki köpeklerle dosttur, bazen âşık kendini o köpeklerden biri addeder. Bunlarla beraber rakip, yani sevgilinin diğer âşıkları da genellikle kuduz köpeğe teşbih edilir (Kurnaz 1996: 525-526; Sefercioğlu 2001: 423-424).

Rakib-i seg uludî âstân-ı yâra varaldan
Tenezzül eylemez 'âşıklara 'âlî-cenâb olmuş (Avni, G. 31/4)

Bağlamaz seg yerine âşıkını ol âhû
Dâğlar cismini hemreng-i peleng etmeyecek (Nefi, G. 69/3)

Ağyâra uyup eyledik âzürde segânın
Ol hâbda biz kûyunu gavgâ ile geçtik (Naili, G. 202/3)

Sadi, pek çok ahlaki zaafı anlatmak için köpek temsil ve teşbihini kullanır. Sadi; affetme, ölçülü olma, arkadaş seçimi, aç birinin her şeyi göze alabileceği ve nimetlere şükretmek gerektiği gibi konularda fikrini desteklemek için köpekten dem vurur.

⁶⁵ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: XVI:67).

Lut'un karısı kötülerle dost oldu da Peygamber ailesinden olma şerefini kaybetti. Ashab-ı Kehf'in köpeği birkaç gün iyilerin izinde yürümekle insan oldu (İlaydın 1991: IV:29).⁶⁶

Dostların gönlünü kazanmak için, baba bostanını satsan yeridir. İyi dileklilerin tenceresi kaynasın da varsın evin eşyası yanmış olsun. Sen kötü kalpliye dahi iyilik et. Köpeğin ağzını bir lokma ile kapamak daha iyidir (İlaydın 1991: XXXIII:71).⁶⁷

Yontulmamış bir adam yüzünden, mecliste bulunan bütün akıllıların gönlü üzülür. Bir havuzu gül suyu ile doldursalar, içine bir köpek düştü mü suyun tamamı murdar olur (İlaydın 1991: XLVI:84).⁶⁸

Ne ağızdan taşasıya çok ye ne de zayıflıktan ölesiye az ye. İnsansan eğer, oburluk etme. Köpek, bu yüzden çok hakaret çeker (İlaydın 1991: XCIX:131).⁶⁹

Nerede sıkıntı çekmiş, acılık tatmış birini görsen; kendini hırsla korkulu işlere atar, bunun getireceği işlerden sakınmaz, ahiret azabından korkmaz, helali haramdan ayırmaz. Köpeğin başına bir kesek düşse "Bu kemiktir." diyerek sevinçle hoplar. İki kişi bir ölüyü omuzlasalar, alçak ruhlu adam onu sofraya zanneder (İlaydın 1991: CLXXXV:229).⁷⁰

Yırtıcı köpek eti bulunca "Bu, Salih Peygamber'in devesi midir yoksa Deccal'in eşeği midir?" diye sormaz. Nice kapalı yaşayan kişiler, yoksulluk yüzünden fesadın ta içine düşmüşler, namusun da dinin de şerefini kötü şöhretin yelinde savurmuşlardır (İlaydın 1991: CLXXXV:241).⁷¹

On insan bir sofrada yemek yer, iki köpek bir leşin başında uyuşamaz. Hırs azgını, bir cihanla açtır. Kanaat sahibi, bir ekmekle toktur (İlaydın 1991: CCXVI:260).⁷²

⁶⁶ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: IV:52).

⁶⁷ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: XXXIII:86).

⁶⁸ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: XLVI:99).

⁶⁹ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: XCVII:56).

⁷⁰ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CLXXXIII:233).

⁷¹ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CLXXXIII:234).

⁷² Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCXIV:251).

Hünersizler, hüner sahiplerini göremezler. Çarşı köpekleri gibi ki av köpeğini görünce gürültü edemezler, yanına varamazlar (İlaydın 1991: CCXXXIV:267).⁷³

Görünüşe göre evrenin en şerefli varlığı insanoğludur; varlıkların en hakiri de köpektir. Ama herkes şu konuda birleşir ki hakkı tanıyan köpek, şükretmeyen insandan üstündür. Yüz kere taş atıp vurmuş da olsun, köpek bir lokmayı asla unutmaz. Lakin bir alçağı ömrünce okşasan, ufacak bir şey için savaşa kalkar. (İlaydın 1991: CCLXXVI:283).⁷⁴

8. Kedi (Hırre/Gürbe)

Kedi, “hırre” ve “gürbe” adlarıyla da bilinir. Aslan, kaplan, pars gibi yırtıcılarla aynı familyadan olan bu küçük evcil hayvan, aynı zamanda bir yırtıcıdır. İnsana yakınlığıyla bilinen bu hayvan, köşeye sıkıştırıldığı zaman kendisinden çok daha büyük düşmanlarına saldırabilir.

Divan şairlerinden Meali'nin “mersiye-i gürbe” adlı şiiri, ölen bir kedinin ardından yakılan hicvî bir ağıttır. Meâlî'nin kediyi akla hayale sığmayacak şekilde övmesi, onu kendinden fiziksel olarak güçlü hayvanlara benzetmesi, bir insanın gösterebileceği karakter özelliklerini kediyeye isnat etmesi mersiye geleneğine eleştirel bir göndermedir (Koç, 2019: 138). Bu şiir, orijinal bir analogi ve hicviye örneğidir. Gürbe, şütür yani deve ile birlikte “şütür-gürbe” şeklinde kullanılırsa bu ikileme “iyi ile kötü” veya “güzel ve çirkin” anlamına gelir.

Tahkiki bu kim Nâ'ilîyâ eylemez olduk
Evzâ'-ı şütür-gürbe-i eyyâma tahammül (Naili, G. 229/5)

Bir gürbe güzâr eyler ise bir tarafından
Ol semte iner alçağa mânende-i mîzân (Nabi; Kam, 2008: 115'ten)

Kedinin yaratılışındaki vefasız ve minnetsiz oluş; aynı zamanda sıkıştırılınca saldırganlaşması, Sadi'nin dikkatini çekmiştir.

⁷³ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCXXXIII:257).

⁷⁴ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCLXXIV:271).

Canından el çeken, gönlünde ne varsa söyler demişler ya... İnsan ye'se düştü mü, mağlup kedinin köpeğe saldırması gibi dilini uzatır. Zaruret vaktinde kaçma imkânı kalmayınca el, keskin kılıcın ağzına yapışır (İlaydın 1991: I:21).⁷⁵

Eğer miskin kedinin kanadı olsaydı dünyada serçenin tohumunu kaldırırdı. Âcizin eline kudret geçince tutar âcizlerin kolunu büker (İlaydın 1991: CVII:141).⁷⁶

Savaşta onun gibi yüz tanesini haklasan bile ey bilge, biri senden korktu mu sen de ondan kork. Görmez misin kedi aciz kalınca pençesiyle kaplanın gözünü çıkarır. Yılan da başını taşla ezeceğinden korkarak çobanın ayağını sokar (İlaydın 1991: VIII:36).⁷⁷

IV. Kuşlar

1. Kuş (Murg)

Klasik şiirde kuş, herhangi bir tür belirtilmediği takdirde; “gönül, can, aşk, ecel, kılıç, ölüm” gibi kavramlarla ilgili kullanılmaktadır. Klasik metinlerde kuş yerine “murg” kelimesi tercih edilir. Âşığın gönlü, genellikle kuşa teşbih edilir ve sevgilinin saçlarının tuzağına düşer. Bazen de memduhun kılıcı bir kuşa benzetilir ki bu kuş düşmanların canını almaktadır (Kurnaz 1996: 514-515; Sefercioğlu 2001: 413).

Bir murgdur ki çıkduğı dem beyzâdan uçar
Fark-ı adûyü eyler o dem âşiyâne tığ (Hayali Bey, K. VI/4)

Bu dâne dâne eşk ile sînemde na'ller
Murg-ı ecel şikârına dâneyle dâm olur (Hayali Bey, G. 90/4)

Âşiyân-sâz olmak ister murg-ı dil bir bâğa kim
Sâhasında nahl-i Tûbâ sebze-i nev-restedir (Nedim, G. 40/3)

⁷⁵ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CV:144).

⁷⁶ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: VI:56).

⁷⁷ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: VIII:58).

Sadi, dünyaya ve güzellere meyleden kişinin dünyanın tuzağına düşeceğini; elde edilemeyen şeyin ise tuzağa düşürülemeyen kuş gibi olduğunu anlatır. Bunu, güzel bir benzetmeyle izah eder.

Akıllılar demişler ki güzellerin zülfü, aklın ayağına zencirdir, uyanık kuşa tuzaktır. Gönlümü ve bütün bildiklerimle beraber dinimi senin yolunda feda ettim! “Gerçekten bu gün uyanık kuş benim, sen de tuzaksın (İlaydın 1991: LXXV:113).⁷⁸

Genç bir derviş, gönlünü kaptırmış, canından geçmişti. Göz koyduğu yer tehlikeliydi, ölüm çevrintisiydi; ağza gelecek bir lokma, tuzağa gelecek bir kuş değildi (İlaydın 1991: CXXXIX:178).⁷⁹

İnsanların ve hayvanların dünyadaki çabası, rızkın temini içindir. Kavga ve sertlik karşısında en iyi çözüm, itidalli davranmaktır. Hırs ve kavga, en azgın adamı bile yok eder.

Hırs azgınlığı, akıllı adamın gözünü bağlar. Tamah, kuşu da balığı da tuzağa düşürür (İlaydın 1991: CXX:158).⁸⁰

Mide derdi olmasaydı hiçbir kuş tuzağa düşmezdi. Belki avcı da tuzak kurmazdı (İlaydın 1991: CCXXXVII:260).⁸¹

İsteksiz öğrenci, parasız âşıktır. Hünersiz zengin, kanatsız kuştur. Amelsiz bilgin, meyvesiz ağaçtır. Bilgisiz zahit, kapısız evdir (İlaydın 1991: CCLXII:269).⁸²

Geçmiş medeniyetlerin başına gelenlerden ve insanların yaşadığı musibetlerden ders almak gerekir. Alınmadığı takdirde benzer musibetler yaşanacaktır. Sadi, bu konuya dikkat çekmek için yine kuş örneğini verir.

Bir başka kuşu tuzağa düşmüş görünce kuş daneye doğru alçalmaz. Sen başkalarının felaketlerinden ibret al ki başkaları senden ibret almasın (İlaydın 1991: CCLXXXII:285).⁸³

⁷⁸ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: LXIV:122).

⁷⁹ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CXXXVII:179).

⁸⁰ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CXVIII:159).

⁸¹ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCXXXV:258).

⁸² Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCLX:266).

⁸³ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCLXXX:273).

2. Hüma Kuşu

Hüma, efsanevi bir kuştur. Yüksekten uçar, yere konmaz, gölgesi kimin üzerine düşerse o kişinin devlete ve saadete erişeceğine inanılır. Sevgili, sevgilinin bakışı, memduh, saç ve tuğ gibi kavramlar Hüma'ya teşbih edilir (Kurnaz 1996: 521-522; Sefercioğlu 2001: 421-422). İnanışa göre kemikle beslenirmiş. Edebiyatta ayrıca refah, kudret ve mutluluğu simgeler (Pala, 2011. 216).

N'ola oldu ise 'Avnî cihân sultânları hânü
Ki düşüdi üstüne sâyê senün destün hümâsından(Avni, G. 64/5)

Ferrâş-ı harîm-i deri ol hacle-serânın
Ya şehper-i tâvûs-ı Behiştî ya hümâdır (Naili, K. XIV/6)

Dil-i âşüfteye ol turrada ârâm müşkildir
Hümâ-yı lâ-mekâna kayd-ı bend-i dâm müşkildir(Naili, G. 68/1)

Hüma kuşu, Kıymetli olana her daim rağbet edileceği, kıymetsiz şeyin kıymetli olanın yerini tutmayacağı ve minnetsiz yaşamın bir üstünlük vesilesi olması noktasında Sadi için güzel bir örnek teşkil etmiştir.

İmkânı yoktur ki hünerli kişiler ölsün de onların yerini hünersizler kaplasın. Dünyada Hüma yok olsa bile baykuşun gölgesine kimse sığınmaz (İlaydın 1991: III:25).⁸⁴

Hüma'nın bütün kuşlardan daha şerefli oluşu, kemikle geçinip bir canlıyı incitmemesindedir (İlaydın 1991: XV:44).⁸⁵

3. Tavus Kuşu

Tavus, rengârenk oluşu ve sesinin çirkinliği sebebiyle şüire ve nesre konu edilir. Cebrail, "Tavus-ı Sidre" şeklinde nitelendirilir. Güneş, teşbihlerde "Tavus-ı Zerrîn-per"dir (Kurnaz 1996: 521; Sefercioğlu 2001: 421).

Tâvûs-ı bâğ murg-ı dil-i Kûhken gibi
Başında tîşesi işi feryâd u nâledür (Emri, G. 80/4)

⁸⁴ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: III:49).

⁸⁵ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: XV:64).

Ham-ı zülfüñ şehâ tâvus kuyruğı nişânıdır
 Hatun cân kasdına la'lün getürmiş hük-m-i şâhîdür (Emri, G.
 168/3)

Ne ranâ rahş olur elhak ol ejderhâ-yı anka per
 Ki eyler cilvesi şermende tâvus-ı hurâmânı (Nefi, K. XII/28)

Kişinin dış görünüşü ile iç âlemi farklı olabileceğine dikkat çeken Sadi, bu durumun dikkate alınması gerektiğini vurgular. Dünyaya gönül bağlamamalıdır. Zira sevilen şeyden ayrılık, kişiyi perişan eder. Bu düşüncelerin vurgulanması için Sadi, tavus kuşu örneğini verir.

Dünya halkının gözüne dışım güzel görünür. İçimin kötülüğündense utanırım, başım önüme düşer. Herkes allı pullu diye tavusu beğenir. Oysa o, çirkin ayaklarından utanmaktadır (İlaydın 1991: XLIX:86).⁸⁶

Gülün arkadaşlığı hoş olurdu, eğer diken derdi bulunmasaydı. Dün gece vuslat bağında tavuslar gibi nazlanıyordum. Bugün ise yârin hicranında yılanlar gibi kıvranıyorum (İlaydın 1991: CLIII:197).⁸⁷

4. Kaz

Sadi Gülistan'da, insanın malına güvenip böbürlenmemesi gerektiğini açıklamak için kaz örneğini verir.

Malına güvenen zenginler, yağmur yağmasa yahut dünyayı tufan götürse, kendi varlıklarının güveniyle yoksulun sıkıntısını sormazlar; Yüce Tanrı'dan korkmazlar. Başkası yokluktan ölüp gittiyse benim her şeyim var. Tufan'dan kazın korkusu olur mu, derler (İlaydın 1991: CLXXXV:246).⁸⁸

5. Yarasa (Huffâş/Vatvat)

"Huffâş" ve "vatvat" adlarıyla da bilinen bu hayvan, gün ışığına dayanamazmış. Yarasa kemiği, özellikle büyücülükte kullanılmış.

⁸⁶ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: XLIX:101).

⁸⁷ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CLI:196).

⁸⁸ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CLXXXIII:239).

Rivayet edilir ki Hz. İsa, balçıktan bir yarasa sureti yapar fakat makat deliği yapmayı unuttur. Allah'ın izni ile kuş canlanıp uçar, gözden kaybolduktan sonra ölüp düşer. Ardından Allah'ın lütfu ile tekrar canlanır, yarasa nesli bu kuştan türeyip çoğalır (Onay, 1992: 208). Yarasanın körlüğü ve güneşten rahatsızlığı, eserlerde konu edilen ve vurgulanan temel özelliklerdir.

Oldı nâ-yâb görüp nazm-ı Hayâlî'yi hasûd
Pertev-i mihre nazar eylese huffâş yatar (Hayali Bey, G. 120/6)

Huffâş-veş niçün kalasın künc-i gârda
Dünyâyı rûşen itmiş iken âfitâb-ı 'ışk (Emri, G. 249/4)

Huffâş-ı hilkatân-ı zılâm-ı cehâletin
Görmez o nûru dide-i iz'ânı kûr olur (Naili, K. XXIV/29)

Sadi için; insan bir şeyin kıymetini bilmediğinde o şeyin kıymeti azalmış olmaz. Altın çamura düşse de altındır. Bunu izah için yarasanın güneşe bakamaması ve körlüğüne vurgu yapılmıştır.

Nasılsa, sevgilimin mizacıma uymayan, beğenmediğim bir hareketini gördüm. Eteğimi ondan çektim, sevgisinin defterini dürdüm. Git ne dilerse yap! Bize uymuyorsun, bildiğini işle, dedim. Giderken işittim; yarasa güneşten hoşlanmıyorsa güneş pazarının revnakı düşmez, diyordu (İlaydın 1991: CXLV:186).⁸⁹

6. Güvercin (Kebûter)⁷

Klasik şiirde "kebûter" şeklinde zikredilen bu kuş cinsi; gökte uçuşu, halhal takması, etinin kebab yapılması ve postacılıkta kullanılması yönleriyle ele alınır (Kurnaz 1996: 520; Sefercioğlu 2001: 420).

Tasavvufi metinlerde güvercin kutsal bir hayvan olarak karşımıza çıkar. Güvercinin Hicret esnasında Hz. Muhammed ve Hz. Ebubekir'in saklandığı mağaranın girişine yuva kurup yumurta yaptığına, böylece Hz. Muhammed ve Hz. Ebubekir'in gizlenmesine yardım ettiğine inanılır.

⁸⁹ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CXLIII:186).

Ol güzel gözler ki diller sayd ider şeh-bâzdur
Nice murg-ı cân uçurmuş bir kebûter-bâzdur (Emri, Mukatta 82)

Mâde âhû ile şîr-i ner olur hemhâbe
Heves-i sayd-ı kebûterle per açmaz şâhîn (Nefi, K. XLVII/29)

Kebûter-i Harem olsa halâsa yer bulamaz
Gören senin gibi bir şîr-pençe şehbâzı (Naili, K. VIII/14)

Etmış bizi kayd-ı sitem-i çarh hurâsân
Âzâde kebûter gibiyiz dâm-ı belâdan (Naili, K. XIII/13)

Baş a gelecek şeyin kişiyi eninde sonunda bulacağı düşüncesini vurgulayan Sadi, bu durumdaki insanı, tuzağa çekilen güvercinle özdeşleştirir.

Devran birine kin bağladı mı artık günler onu hayra götürmez.
Yuva görmeyecek olan bir güvercini, kader ta tuzağın yanına iletir
(İlaydın 1991: CXX:156).⁹⁰

7. Bülbül (Andelîb)

Edebiyat metinlerinde kuşlar arasında adından en çok söz edilen, bülbüldür. Gül-bülbül arasındaki aşk, müstakil mesnevilere dahi konu edilmiştir. Âşık, bülbül; sevgili ise gül ile özdeşleştirilir. Bülbül, esinin güzelliği ve baharın müjdeleyicisi oluşuyla da ele alınır.

Bülbül, ağlayıp inler, Davut gibi güzel seslidir, feryat edip gözyaşı döker; gül ise nazlı ve vefasızdır. Bülbül, teşbih ve tenasübün vazgeçilmez unsurlarındandır. Bülbülün âşık olarak telakki edilmesinin temel sebebi, sevgilinin gül olarak hayal edilmesidir (Kurnaz 1996: 514-516; Sefercioğlu 2001: 414).

Mülk-i çemende olmağa ezhâr tâc-dâr
Çalındı savt-ı bülbül ile nevbeti gülün (Hayali Bey, G. 272/3)

Görsek ol gonca-lebi çâk-ı girîbân iderüz
Gül yüzün yâdına bülbül gibi efgân iderüz (Avni, G. 29/1)

⁹⁰ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CXVIII:157).

Yer etti bûy-ı gül şöyle dil-i pür hûn-ı bülbülde
Ki oldu cismi reşk-i nâfe-i âhû-yı Tâtârî (Nefi, K. XLIX/9)

N'ola destân-zen-i melâl olsak
Andelib-i kuhenbahâr-ı gamız (Naili, G. 140/7)

Sadi, bülbülün gülle ünsiyetine vurgu yaparak insanların dostluk ilişkilerine farklı bir açıdan yaklaşmıştır. İnsan ruhunda sevgi cezbe ve neşe olmalı ki hâl ehlini anlasın. Doğru olan şey, âlimin cahille münakaşa etmemesidir. Cahille sohbet, olgun kimseyi incitecektir. Dostu incitecek ya da üzecek bir haber verilecekse, bu iş başkasına bırakılmalıdır.

Her gördüğün, Tanrı'nın zikriyle coşuyor. Bu manayı, kulak kesilen gönüller anlar. Gülün üstünde Tanrı'yı bir bülbül anmıyor; her diken, O'nun zikrinde bir dildir (İlaydın 1991: LXVIII:103).⁹¹

Bir haberin gönül inciteceğini biliyorsan, sen sus da başkası söylesin. Sen bahar müjdesi getir ey bülbül; kötü haberleri baykuşa bırak (İlaydın 1991: CCX:258).⁹²

Cahille didişen bilge, saygı beklemesin. Bir cahil, çene zoruyla bir bilgeye üstün gelirse hayret edilmez. Çünkü taştır, bir inciye kırmaktadır. Karga ile bir kafese konan bülbülün nefesi kesilirse buna şaşılır mı? (İlaydın 1991: CCXLI:269).⁹³

8. Cıvciv

Cıvcivin hızlı bir gelişim göstermesi, Sadi'nin dikkatini çekmiştir. Çabuk elde edilen ve fazla olan şeyin kıymeti az olur, bu türlü şeyler elde fazla kalmaz. Sağlam bir temele oturtulan işin ilerisi de sağlam olacaktır.

Cıvciv yumurtadan çıkar, yiyecek arar. İnsan yavrusu akıldan da habersizdir iyiyi kötüyü ayırmaktan da. Öteki, ansızın bir varlık olur, bir şeye ulaşamaz. Beriki, temkinle erdemle her şeyi geçer (İlaydın 1991: CCXX:262).⁹⁴

⁹¹ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: LXVII:114-115).

⁹² Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCVIII:250).

⁹³ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCXXXIX:259).

⁹⁴ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCXVIII:253).

V. Sürüngenler ve Böcekler

1. Yılan (Mâr/Efî)

Zehirli bir sürüngen olan yılan, insanoğlu tarafından olumsuz özellikleriyle anılır. Tıp ilminin simgesi de yılanıdır. Bazı dinlerde bereketin simgesidir. Kur'an'da dört ayette yılan zikredilir ki bunlar Musa Peygamber'le alakalıdır. *Bunun üzerine Musa asasını yere attı. O hemen apaçık bir yılan oluverdi!* (Araf 107); *Bunun üzerine Musa asasını atıverdi; bir de ne görsünler, asa apaçık bir yılan (oluvermiş)!* (Şuara 32); *Asanı at! Musa (asayı atıp) onu yılan gibi deprenir görünce dönüp arkasına bakmadan kaçtı. (Kendisine dedik ki): Ey Musa! Korkma; çünkü benim huzurumda peygamberler korkmaz* (Neml 10).

Eski metinlerde "efî" veya "mâr" şeklinde teşbih unsuru olarak zikredilen yılan hakkında çeşitli inanışlar da vardır. Güneşe karşı yatması, kıvrımlı şekli, zehiri, zehire karşı panzehir oluşu, yuvalardaki kuşları yemesi gibi yönleriyle yılanlar klasik edebiyata konu edilir. Dahhak ile olan münasebeti dolayısıyla da metinlerde yılanın zikredildiği olur (Kurnaz 1996: 529; Sefercioğlu 2001: 429). Define ve hazineleri yılanların beklediği inancından hareketle sevgilinin saçları, sevgiliyi muhafazaya memur yılanlardır. Ayrıca Anadolu'da "Şahmaran"; Yunan mitolojisinde ise "Medusa" denen efsanevi yaratık vardır ki belden aşağısı yılan, belden yukarısı insan suretindedir. Bu yaratığın saçı da yılanlardan oluşur.

Zülfün mü yâ gezende siyeh mâr-ı hambeham
Ki pâsbân-ı genc-i nihân-ı miyân olur (Nefi, K. XXIX/15)

Ser-i mübârekine kasd edenlerin olsun
Gezende mâr-ı siyâh gerdeninde habl-ı verîd (Naili, K. VII/37)

Ammâ o fırka mâlik-i genc olsa mârdır
K'olmuş hamîr-i mâyeleri şerr ü şûrdan (Naili, K. XXII/37)

Ey tabîb-i cân u dil senden vardur derdüme
Lutf ile tiryâk yâ hışm ile zehr-i mâr vir (Ş. Yahya, G. 121/2)

Ef'î-i tîre verir genc-i gümân bâl-i belâ

Girdi zâhid yine bir kûşe-i mihrâba sakın (Şeyh Galib, G. 265/7)

*Gülistan'*da yılanı dair teşbih ve temsiller genellikle olumsuzdur. İşin önünün en başından alınması; yılanın başının küçükken ezilmesi tavsiye edilir. Yılanın fitratının değişmediği gibi kötü insanın fitratının da değişmeyeceği vurgulanır. Böyle kişi ve olaylara yaklaşırken temkinli olunması gerektiği öğütlenir.

İyisi mi bunların soyu soppu yok edilmeli, kökleri kazınmalıdır. Çünkü ateşi söndürüp koru bırakmak, engereği öldürüp yavrusunu bırakmak akıllıların işi değildir (İlaydın 1991: IV:28).⁹⁵

Huyunu bildiğim zamandan beri asla yılandan emin olmadım. İnsanın gözüne dost görünen bir düşmanın dış yarası daha fenadır (İlaydın 1991: CXX:161).⁹⁶

Kimseye gönül vermemek istersen gözünü bağla. Mümkün değil, hiçbir şeyle seni anmaktan vazgeçemem. Başı ezilmiş bir yılanım, elimde değil ki kıvrınmayayım (İlaydın 1991: CLV:200).⁹⁷

Bir zalimi anlatırlar ki zorla fakirlerin odununu alır, yüksek fiyata zenginlere verirdi. Bir gün yanından bir gönül eri geçti ve ona, yılan mısın sen, kimi görse sokuyorsun yahut baykuş musun, nereye konsan yıkıyorsun, dedi. Ama bize geçen zorun, gaybı bilen Tanrı'ya geçmeyecektir (İlaydın 1991: XXVI:57).⁹⁸

Ey anlayışlı kimse, doğum vakti yüklü kadınların yılan doğurmaları, akıllı adam nazarında, hayırsız evlat doğurmalarından daha iyidir. (İlaydın 1991: CLXXVI:228).⁹⁹

Yılanın başını, düşmanın eliyle ez. Çünkü bu, iki faydanın birinden hâlî kalmaz. Düşman üstün gelirse yılanı öldürmüş olursun, yılan üstün çıkarsa düşmandan kurtulursun (İlaydın 1991: CCIX:258).¹⁰⁰

Düşmanı önüneyken öldürmeyen, kendisine düşmandır. Elde taş varken, yılan da kayanın üzerindeyken, düşünüp duraklamak aptallık olur (İlaydın 1991: CCXL:268-269).¹⁰¹

⁹⁵ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: IV:51).

⁹⁶ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CXVIII:163).

⁹⁷ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CLIII:198).

⁹⁸ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: XXVI:80).

⁹⁹ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CLXXIII:223).

¹⁰⁰ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCVII:249).

¹⁰¹ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCXXXVIII:258).

2. Akrep (Kejdüm)

Klasik şiirde sevgilinin saçı, siyahlığı dolayısıyla akrebe (kejdüm) benzetilir. Akrebin zehirli oluşu da kullanımlara konu edilir. Fakat akrep kelimesi genellikle burçlar kuşağıyla ilgili kullanılır. Akrep burcu ve ayın bu burçta olduğu zamana değinilir. Eski inanışta ay akrep burcunda iken sefere çıkılmazdı.

Ne şemsdir yüzü kim etti Akrebi menzil

Ne Kavsdır kaşı kim çekdi Müşteriye kemân (Ahmet Paşa, K. XXXIX/17)

Ey dil ruh u zülfün görüben terkimiz urma

Çıkma sefere k'oldu mehin menzili Akreb (Ahmet Paşa, G. 10/4)

Gıgurup çün ejdehâ dem ura kattâlüm diye

Ana zülf-i kejdümün dirse revâdur sûsmâr (Emri, G. 92/5)

Akrebin fitratında soğukluk vardır. Akrebin bu sevimsizliği, güzel bir intak örneğiyle ortaya konmuş ve mesaj verilmiştir. Sadi'ye göre; kişi, sevildiği yere sık gitmemelidir. Sevilmediği yerden ise uzak durmalıdır. Aksi durumda kişinin hiçbir ağırlığı kalmayacaktır. Akrebin kış uykusuna yatması, Sadi tarafından konuyla bağdaştırılarak verilmiştir.

Akrebe "Kışın niçin dışarı çıkmıyorsun?" diye sordular. "Yazın ne saygı görüyorum ki kışın da çıkayım!" dedi (İlaydın 1991: CLXXIV:227).¹⁰²

3. Köstebek

Kişi dünyaya kendi gözünden bakar ve olayları ona göre algılar. Kem göz, iyiliği görmez. Bunu anlatmak için köstebeğin yaratılış özelliğinden faydalanılmıştır.

Kinli insan, iyi adamın yanından "en kötü yalancı" demeden geçmez. Güneş kaynağının dünyayı ışıklandıran nuru, kör köstebeğe çirkin görünür (İlaydın 1991: CXXII:166).¹⁰³

¹⁰² Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CLXXII:222).

¹⁰³ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CXX:169).

4. Arı (Zembûr)

Arıyla ilgili ayette ve Rabb'in bal arısına şöyle ilham etti: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin! Sonra her türlü besleyici ürünlerden ye; rabbinin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git! Onların karınlarından, farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamından bir sıvı) çıkar ki onda insanlara şifa vardır. İşte bunda da düşünen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır (Nahl 68-69) denir. Bal, binlerce yıllık bir şifa kaynağıdır.

Metinlerde daha çok "zembûr" şeklinde geçen arı, çalışkanlığı ve bal yapmasıyla bilinir. Ancak şiirlerde daha çok sokması ve can yakıcı zehri ile teşbih unsuru olur (Kurnaz 1996: 527; Sefercioğlu 2001: 427-428).

Gül-i tasvîr-i bâğı öyle bir şehd-i halâvet kim
Ana nisbetle müşgû-hâne-i zembûr-ı nâlândır (Şeyh Galib, K. XXII/10)

Hân mân-ı sûz-ı dil pervânedir zembûr-ı zâr
Şu'leyi gül-pûş ede hâhiş-ger olsun olmasın (Şeyh Galib, G. 283/3)

Leblerün mâ'ili kaçmaz hat-ı nev-hâsteden
Gam degül tâlib-i nûş olana nûş-i zembûr (Baki, G. 125/3)

İlmiyle âmil olmayan âlim, yeri gelir topluma zarar verir. Arının çalışkanlığı ve ürettiği bal; âlimler ve âlimlerin ilmiyle özdeşleştirilmiş ve Gülistan'da kullanılmıştır.

Birine, amelsiz bilgin neye benzer, dediler; balsız arıya, dedi. O mürüvetsiz eşek arısına, madem bal vermiyorsun, bari iğne batırma, de (İlaydın 1991: CCLXIV:278).¹⁰⁴

5. Sivrisinek/Sinek (Peşşe/Meges/Mekes)

Sivrisinek de Kur'an'da zikredilen hayvanlardan biridir. Ayette şüphe yok ki, Allah herhangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindeki misal vermekten utanıp çekinmez. Bunun karşısında iman edenler onun, Allah'tan gelen gerçek olduğunu bilirler, inkâr edenler ise

¹⁰⁴ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCLXII:266).

“Allah misal olarak bununla neyi kastediyor?” derler. Allah birçok kimseyi onunla saptırır, birçok kimseyi de onunla doğru yola iletir; onunla başkalarını değil, ancak emrine karşı gelenleri saptırır (Bakara 26) şeklinde misal verilen sinek, “mekes/megeş” şeklinde de adlandırılır. Sivrisinek ise daha çok “peşşe” şeklinde zikredilir.

Sinek; zayıf bedeni, ince kanatları ve şekere düşkünlüğü sebebiyle çeşitli teşbihlerde kullanılır (Sefercioğlu 2001: 427). Bunun yanında Nemrut’la birlikte de sinek zikredilerek bu kıssaya telmih edilir.

Ger verse iktidârı zaifâna takviyet
Peşşe harîf-i hamle-i pîl-i damân olur (Nefi, K. XXIX/30)

Bulsa ger hiddet-i azminden eser tab-ı hevâ
Bâd-ı perr-i megesi sedd edemez kûh-ı hadîd (Nefi, K. LIV/32)

Serpençe-i kâkülünde diller
Ankâ ise de pür-mekesdir (Naili, Mus. V/3/3)

Harîminde nesr-i felek hiç kes
Niğâhında sîmurg perr-i megeş (Nedim, Mes. I/57)

Sinek, Sadi tarafından, birlik olmanın gücünü anlatmak maksadıyla zikredilmiştir. Ayrıca bala ve tatlıya düşkünlüğüyle bilinen sineğin kanatlarını bu gıdalara kaptırması, insanın dünyaya kapılması şeklinde düşünülmüştür.

Bilgelerin dedikleri gibi: Fakih de olsa, mürşit veya mürit de olsa, güzel konuşan bir vaiz de olsa kişi dünyaya tenezzül etti mi bala kapılmış sivrisineğe benzer (İlaydın 1991: LXXV:103).¹⁰⁵

Sivrisinekler çok olurlarsa bunca şiddete rağmen file saldırırlar. Karıncalar da birleştiler mi kükremiş aslanın postunu yırtarlar (İlaydın 1991: CXX:160).¹⁰⁶

6. Örümcek (Ankebût)

¹⁰⁵ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: LXIV:123).

¹⁰⁶ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CXVIII:161).

Allah'tan başka dostlar edinenlerin durumu, örümceğin durumu gibidir. Örümcek bir yuva edinir; hâlbuki yuvaların en çürüğü şüphesiz örümcek yuvasıdır. Keşke bilselerdi! (Ankebut 41). Kur'an'da bir sureye örümcek (Ankebut) adı verilmiştir.

Özellikle tasavvufi metinlerde örümcek karşımıza çıkar. Hicret esnasında Hz. Muhammed ve Hz. Ebubekir'in saklandığı mağaranın girişine örümceğin ağ kurduğu ve bu ağın onları arayan müşrikleri yanılttığı inancı, örümceğin kutsal bir hayvan olarak algılanmasını sağlamıştır. Ayrıca örümceğin avlanmak için ağ kurması, metinlerde konu edilir.

Kûyunda hâne yapmağa isterse 'ankebût
Cism-i nizâr-ı Emrîyi itsün sûtûn ana (Emri, G. 1/5)

Ger ankebûta himmeti yâr olsa perdesi
Keştî-i çâpük-i felek bâdbân olur (Nefi, K. XXIX/31)

Ârif düşer mi kaydına cism-i nizâr için
Bir ankebûthâne kadar meskenin dahi (Naili, G. 365/4)

Nizâr olmuş tenün görmekle Leylâ sana râm olmaz
Hümâ saydına târ-ı ankebûd ey Kays dâm olmaz (Ş. Yahya, G. 142/1)

Sadi'ye göre; emek harcamadan bir şey elde etmek çok düşük bir ihtimaldir. Emek harcamadan nimet beklemek ise ahmaklıktır.

Değirmenin alt taşı hareketsizdir, ağır yüklere bu yüzden tahammül eder. Yırtıcı aslan in köşesinde ne yer? Düşkün doğan neyle geçinir? Sen eğer evinde avlanmak istersen elin ayağın örümceğinkine benzemelidir (İlaydın 1991: CXX:163).¹⁰⁷

7. Karınca (Neml/Mûr/Mûrçe)

Kültürlerde karınca çalışkanlığın simgesidir. Kur'an'da: Nihayet Karınca vadisine geldikleri zaman, bir karınca: Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin,

¹⁰⁷ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CXVIII:164).

dedi (Neml 18) mealindeki ayette Süleyman peygamber ile karınca arasında geçen diyaloga yer verilmiştir.

Klasik metinlerde “mûr/murçe” ya da “neml” şeklinde adlandırılan bu hayvan, cüssesinin küçük oluşu ve çalışkanlığıyla zikredilir. Bunun yanı sıra Süleyman Peygamber’in kıssasına telmih unsuru olarak da karşımıza çıkar (Kurnaz 1996: 527-529; Sefercioğlu 2001:428-429).

Mûrçe bir katre su içre vücûdun gark eder
Teşne-diller var ki bir demde yedi deryâ çeker (Hayali Bey, G. 79/3)

Mesned-i hüsn üzre sen ben hâk-i rehde pâ-y-mâl
Mûr hâlin niçe ‘arz ide Süleymânüm sana (Avni, G. 2/2)

Efsûs ki yok âkıbet-i kâra şu’ûrun
Ey mûrçe hasretkeş-i bâl-i tayarânsın (Naili, G. 293/2)

Oldu bir âsafa teslîm yine hâtem kim
Eylemez şefkati bir mûr-ı za’îfi pâ-mâl (Naili, K. XII/6)

Sadi, empati kurarak hareket etmek gerektiğini savunur. Ona göre; ilim sahibi olmak ve insanları anlayışla karşılamak gerekir. Karıncanın küçük cüsseli oluşu ve çalışkanlığı, Sadi tarafından fikrin izahına konu edilmiştir.

Nil kıyısında bir filcinin söylediği beyti hâlâ düşünürüm.
“Ayağının altındaki karıncaların hâlini bilmiyorsan unutmaya ki filin ayağı altında sen de öylesin.” (İlaydın 1991: XXII:57).¹⁰⁸

Fakih; zengine “Kardeşim, ben Tanrı’ya şükretmeliyim çünkü peygamberlerin mirasına yani ilme kondum. Oysa sen Firavun’un ve Haman’ın mirasına yani Mısır saltanatına kondun. Ayak altında ezilen bir karıncayım ben; iğnesiyle inleyen bir arı değil. Nasıl şükredeyim bu nimete ki insan incitecek zorum yok benim” şeklinde cevap verir (İlaydın 1991: XCIII:129).¹⁰⁹

Yoksulun verdiği az sadaka, zengininin verdiği çok maldan daha makbuldür. Fakirlik, istiğna sahibi olmayan ve tevekkül etmeyen birini perişan eder. Bunun izahı için karınca güzel bir misaldir.

¹⁰⁸ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: XXII:76).

¹⁰⁹ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: XCI:136).

Yoksulun sabrı, zenginın ihsanından üstündür. Behram bir yaban eşeği kızartsa bu, karıncanın getirdiği çekirge bacağı kadar makbule geçmez (İlaydın 1991: LXIX:105).¹¹⁰

Ertesi gününün harcı ortada olmayan, geceleyin darmadağınık yatar. Karınca bile kışın rahatta olsun diye yiyeceğini yazdan toplar (İlaydın 1991: CLXXXV:237).¹¹¹

VI. Suda Yaşayan Hayvanlar

1. Timsah (Neheng)

Timsah, Farsça “neheng” kelimesiyle klasik metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Vahşi bir yırtıcı olması dolayısıyla şiiirlere malzeme edilir. Sevgilinin saçı yer yer timsaha benzetilir (Kurnaz 1996: 528).

Mevc-i peyderpeydir ol bahra sipâh-ı saf-be-saf
Bir neheng olsa nola her top-ı ejder peykeri (Nefi, K. XIV/14)

Safâ-yı meşrebi bir bahr-ı bî kerândır anın
O bahr içinde şinâh-ı neheng eder mehtâb (Şeyh Galib, K. XI/19)

Muhît-i 'ışkda ben ol neheng-i ejdehâ-kâmam
Yidi deryâyı nûş itdüm hemân bir demde dem çekdüm (Emri, G. 346/2)

Sadi'ye göre; insan kısmetini aramalı ancak kısmetinden ötesini bulamayacağını da bilmelidir. Nasibini aramayı ise bırakmamalıdır. Bu nasihatın somut olması için nehirlerin yırtıcısı timsah örneği verilir.

Kısmetten fazla yemek olamaz ama aramada gevşeklik etmemelidir. Dalğıç, timsahın ağzını düşünürse, kıymetli inciye hiç kavuşamaz (İlaydın 1991: CXX:163).¹¹²

2. Balık (Semek/Hût/Mâhî)

Yunus kendini kınayıp dururken onu dev bir balık yuttu (Saffat 142) ayetinde ve Sen, Rabb'inin hükmünü sabırla bekle. Balık sahibi (Yunus)

¹¹⁰ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: XLVIII:117).

¹¹¹ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CLXXXIII:231).

¹¹² Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CXVIII:164).

gibi olma. Hani o, dertli dertli Rabb'ine niyaz etmişti (Kalem 48) ayetinde balık zikredilir.

Klasik şiirde balık için "semek, hut, mâhî" kelimeleri kullanılır. Âşık ve gönül balığa teşbih edilir. Bunların dışında farklı unsurların balığa benzetildiği de olur (Kurnaz 1996: 528). Özellikle tasavvufi metinlerde Yunus Peygamber'e, Hızır kıssasında geçen "âb-ı hayât"a ve İbrahim Edhem gibi velilerin menkıbelerine telmih maksadıyla balık zikredilir.

Cihân-ârâ cihân içindedir arayı bilmezler

Ol mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler (Hayali Bey, G. 53/1)

Lutfun ol gâyettedir ki nâr-ı kahrın olmasa

Cûy-ı eltâfın ederdî delv ü hûtu gark-ı âb (Nefî, K. LXI/17)

Âb-ı hayât sohbet-i ahabbdan cüdâ

Mâhîleriz ki lücce-i deryâyâ hasretiz (Şeyh Galib, G. 139/6)

İnsanın temel besin maddelerinden biri olan balık da Sadi'nin eserinde kendine yer bulmuştur. Nasip olmayan şeyi elde etmek imkânsızdır. Nasip olan şey ise kişiyi bir şekilde gelip bulur. Gülistanda yer alan balık temsillerindeki temel düşünce bunun üzerinedir.

Zayıf bir balıkçının ağına kuvvetli bir balık düştü ve ağı alıp gitti. Arkadaşları balıkçıyı kınadılar. Balıkçı ise: Kardeşler, ne yapabiliyordum? Benim gücüm yoktu, balığın da dünyada rızık kalmıştı, dedi. Nasipsiz avcı, Dicle'de dahi balık tutamaz. Eceli gelmeyen balık, karada ölmez (İlaydın 1991: CXVI:150).¹¹³

Nasipsiz avcı, Dicle'de dahi balık tutamaz, eceli gelmeyen balık, karada ölmez (İlaydın 1991: CCLIX:276).¹¹⁴

C. Sonuç

Alegorik anlatım tarzının tercih edilmesi, didaktik üslupla verilmiş eserlerin söz sanatları açısından hayli zengin ve çeşitli olmasına şüphesiz zemin hazırlamıştır. Tespit edilen hayvan teşbih ve temsillerine bakıldığında bilhassa Doğu'nun -bir anlatım geleneği olarak- alegorik

¹¹³ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CXIV:152).

¹¹⁴ Mukayese için bk.: (Bilgin ve Çiçekler 2011: CCLVII:265).

anlatım tarzını benimsediği dikkat çekmektedir. Alegorik anlatım tarzı, ifadeye güç katar.

Mutlak monarşinin baskıcı dönemlerinde sıkça kullanıldığına şahit olduğumuz bu yöntem, anlatılarda/eserlerde çoğu zaman kendini göstermektedir. Toplumun ileri gelenleri, kanaat önderleri, âlimleri, mütefekkirleri, sanatkârları, vs... gördükleri yanlışlıkları ve eksiklikleri tenkit ederken veya nasihatte bulunurken mesajlarını örtülü bir şekilde vermeyi yeğlemişlerdir.

Fert ve cemiyet nazariyesine göre hayvan algısının milletlere/medeniyetlere göre farklılık veya benzerlik arz ettiği görülmektedir. Bu değişiklik veya ortaklığın iki temel sebebi din ve coğrafyadır denebilir. Sadi'nin *Gülistan*'ından ele alınıp incelenen metinlere göre hayvanlar, toplum ve din tarafından kendilerine yüklenen olumlu ya da olumsuz özelliklerine göre teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Örneğin eşeğin Kur'an'da kötü sesli olarak anılması ona olumsuz yaklaşılmaya, bir yandan da insani bir gözle bakılınca cefa çeken bir hayvan olması da ona acınmasına sebep olmuş ve bu yönde teşbihler yapılmıştır. *Gülistan*'da fil, deve, aslan, ceylan gibi hayvanların üzerine teşbih ve temsillere sıkça yer verilmesi de eserin yazıldığı ve yazılmasında tesiri olan coğrafyanın etkisine işaret etmektedir.

Bulunulan coğrafyada daha sık görülen hayvanları teşbih ve temsili anlatım unsuru olarak o nispette ele alınmasına bütün milletlerin/medeniyetlerin edebiyatında rastlanır. Örneğin Türklerin edebî metinlerinde kurt ve kartal özellikle dikkat çekmektedir. Hint coğrafyasında kaleme alınan sözlü veya yazılı edebî metinlerde daha çok fil ve yılan rastlanır. İki nehir yatağının arasındaki verimli araziler üzerinde medeniyetini inşa eden Mezopotamya metinlerinde balık ön plandadır. Mısır'da çakal, boğa ve balık dikkat çekicidir. Arap anlatılarında ve edebî metinlerinde deve, yılan ve karga oldukça belirgindir. Japon ve Çin anlatılarında ejderha, kurbağa, kaplumbağa ve porsuk ön plandadır. Kuzey Avrupa'nın soğuk dağlarında yaşayan iri cüsseli hayvanlar ve yırtıcı kuşlar, o civardaki toplumların muhayyilesinde ve teşbihlerinde en aktif rolü üstlenmiştir. Benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür.

At, koyun, kuzu, öküz, kedi, köpek, kartal, yılan, güvercin, bülbül, örümcek ve balık gibi hemen her coğrafyaya uyum sağlamış hayvanlar, bütün coğrafyalarda öyle veya böyle insanoğlunun hayatında yer edinmesi, teşbih ve temsillerde benzerliği tesis etmiştir. Her coğrafyada karşılaşılmayan Hüma, timsah, tavus kuşu, köstebek, pars gibi hayvanlar ise alışılmadık teşbih ve temsillerin yapılmasına sebep olmuştur. Edebî metinler dikkate alındığında; sevgilinin bir yarasaya benzetildiği şiir örneklerine rastlamak mümkün değildir.

Divan şiirinde pek çok hayvan mazmunlaşmış ve edebî sanatlar malzeme olmuştur. Sevgili; ceylan, Hüma, tavus ya da bülbüle benzetilir. Âşığın rakibi; eşek, köpek, yarasayla mukayese edilir, aslan ya da güvercinle değil. Bir methiye kaleme alınırken memduh, aslan ya da kaplana benzetilir. Memduhun pars gibi yırtıcı olduğu iddia edilir. Ancak memduh, hiçbir zaman eşeğe ya da yılanla benzetilmez.

*Gülistan'*daki örnekler, hayvan tabiatının dışında değil bilakis, konuyu somut hâle getirmek için asli yaratıldığı hâline uygun bir şekilde verilmiştir.

Doğu edebî metinlerindeki analogik anlatım, Sadi tarafından başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Bu metinlerde hayvan teşbih ve temsillerinin oldukça canlı olması dikkat çekmektedir.

Kaynakça

- AKKUŞ, Metin (1993) (Haz.), *Nef'î Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ALPAY, Selahattin (Çev.) (2009), *Beydeba Kelile ve Dimne*, İstanbul: Bedir Yayınları.
- ARAT, Reşit Rahmeti (Haz.) (2008), *Kutadgu Bilig-Yusuf Has Hacib*, İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- ASHKENAZİ, Michael (2018), *Japon Mitolojisi*, (Çev. Özlem Özarpacı), İstanbul: Say Yayınları.
- BAUER, Susan Wise (2015), *Antik Dünya*, (Çev. Mehmet Morali), İstanbul: Alfa Yayınları.
- BAYAT, Fuzuli (2017), *Kadim Türklerin Mitolojik Hikayeleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- BEĞENÇ, Cahit (1974), *Anadolu Mitolojisi*, Ankara: MEB Yayınları.

- BİLGİN, Azmi ve Mustafa Çiçekler (2011) (Haz.), *Gül Suyu Gülistan Tercümesi*. İstanbul: Kurtuba Kitap.
- BLACK, Jeremy ve Anthony Green (2003), *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Aram Yayıncılık.
- BOTTERO, Jean ve Samuel Noah Kramer (2017), *Mezopotamya Mitolojisi*, (Çev. Alp Tümertekin), İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- CURTİS, Vesta Sarkosh (2016), *İran Mitleri*, (Çev. Fatma Esra Aslan), Ankara: Phoenix Yayınları.
- ÇAYCI, Ahmet (2002), *Anadolu Selçuklu Sanatı'nda Gezege ve Burç Tasvirleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÇETİNER, Alp (2018), *Yarı Tanrılar*, Ankara: Yazı Evi Yayınları.
- ÇİÇEKLER, Mustafa (Haz.) (2006), *Mantıku't-tayr Feridüddin Attâr*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- DOĞAN, Muhammet Nur (Haz.) (2004), *Fatih (Avnî) Divanı ve Şerhi*, İstanbul: Eminönü Belediyesi Yayınları.
- ELİADE, Mircea (2002), *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, (Çev. Mehmet Emin Özcan), İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- ENGİNÜN, İnci ve Zeynep Kerman (2011), *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri I Şiir*, İstanbul. Dergâh Yayınları.
- ERTEM, Rekin (Haz.) (1995), *Şeyhülislâm Yahyâ Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GENÇOSMAN, M. Nuri (Haz.) (1963), *Molla Cami Baharistan*, Ankara: MEB Yayınları.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (Haz.) (2004), *Nedîm Divanı*, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (2013), *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- HOLLAND, Kevin Crossley (2018), *İskandinav Mitolojisi*, (Çev. Simge Kaytan), İstanbul: Say Yayınları.
- İLAYDIN, Hikmet (Haz.) (1991), *Gülistan Sadi*, İstanbul: MEB Yayınları.
- İLAYDIN, Hikmet (Haz.) (1992), *Bostan Sadi*, İstanbul: MEB Yayınları.
- İPEKTEN, Haluk (Haz.) (1990), *Nâilî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAM, Ömer Ferit (2008), *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş - Âsâr-ı Edebiye Tedkîkâtı* (Haz. Halil Çeltik). Ankara: Birleşik Yayınları.

- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan (Haz.) (2015), *Mesnevî Mevlânâ*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KOÇ, Munise (2019), "Mersiye Türünün Mizahî Eleştirisi: Meâlî'nin Mersiye-i Gürbesi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute* (TAED) 66, 127-139.
- KRAMER, Samuel Noah (2001), *Sümer Mitolojisi*, (Çev. Hamide Koyukan), İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- KÜÇÜK, Sabahattin (Haz.) (2011), *Bâkî Dîvânı*, Ankara: TDK Yayınları.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1984), *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar)*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- MACKENZİE, Donald A. (1996), *Çin ve Japon Mitolojisi*, (Çev. Koray Akten), Ankara: İmge Yayınevi.
- MARRİOT, Alice ve , Carol K. Rachlin (2003), *Kızılderi Mitolojisi*, (Çev. Ünsal Özünlü), Ankara: İmge Yayınevi.
- NARÇIN, Ali (2012), *A'dan Z'ye Aztek*, İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- NECATİGİL, Behçet (1995), *100 Soruda Mitolojya*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- O'FLAHERTY, Wendy Doniger (1996), *Hindu Mitolojisi*, (Çev. Kudret Emiroğlu), Ankara: İmge Kitabevi.
- OKÇU, Naci (Haz.) (2013), *Şeyh Gâlib Divanı*, Ankara: TDV Yayınları.
- ONAY, Ahmet Talat (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, (Haz. Cemal Kurnaz), Ankara: TDV Yayınları.
- ÖRS, Yasemin (2001), *Takımyıldızların Mitolojik Öyküleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Astronomi ve Uzay Bilimleri Fakültesi (Özel Konu).
- ÖZBURUN, Serkan (Haz.) (2013), *Feridüddin Attâr İlâhîname*, İstanbul: Semerkand Yayınları.
- PALA, İskender (2011), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- PRİCE, Bill (2011), *Kelt Mitolojisi*, (Çev. Cumhur Atay), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- ROSENBERG, Donna (2017), *Dünya Mitolojisi*, (Çev. Koray Akten vd.), Ankara: İmge Kitabevi.
- SALT, Alparslan (2010), *Meta Ansiklopedisi*, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- SARAÇ, M. A. Yekta (Haz.) (2002), *Emrî Divanı*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

- SEFERCİOĞLU, M. Nejat (2001), *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1994), "Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyâre ve Sâbiteler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, nr. 90, Haziran, 131-180.
- TARLAN, Ali Nihad (Haz.) (1992), *Ahmet Paşa Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihad (Haz.) (1992), *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- UNAT, Yavuz (Haz.) (2012), *El-Fergânî - Cevami İlm en-Nücûm ve Usûl el-Harekât es-Semâviyye*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- URTON, Gary (2017), *İnka Mitleri*, (Çev. İsmail Yılmaz), Ankara: Phoenix Yayınları.
- USTA, İbrahim (2019), *İslam Öncesi Arap Mitolojisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- WARNER, Elizabeth (2017), *Rus Mitleri*, (Çev. Mert Kireççi), Ankara: Phoenix Yayınları.
- YILMAZ, Ozan (2012), *Gülistan Şerhi Sûdî-i Bosnevî*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- YORULMAZ, Hüseyin (2017), *Ziya Paşa Tercî-i Bend ve Terkîb-i Bend*, İstanbul: Şule Yayınları.
- YÖRÜKAN, Turhan (2018), *Yunan Mitolojisinde Doğu Batı Bütünleşmesi*, Ankara: Doğu Batı Yayınlar